

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

**Hladomor na východní Ukrajině v letech 1932/1933:
Genocida nebo etnická čistka**

Bakalářská práce

Autor: František Kadavý

Studijní program: B 7507 – Specializace v pedagogice

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Vedoucí práce: Mgr. Luděk Jirka, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: František Kadavý

Studium: P17P0763

Studijní program: B6107 Humanitní studia

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Název bakalářské práce: **Hladomor na východní Ukrajině v letech 1932/1933: Genocida nebo etnická čistka**

Název bakalářské práce AJ: Famine in the Eastern Ukraine during years 1932/1933: Genocide or ethnic cleansing

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tato bakalářská práce se bude zabývat hladomorem na východní Ukrajině v letech 1932/1933. V práci bude uvedena definice genocidy a etnické čistky a na základě komparace specifických znaků těchto procesů bude analyzováno, do jaké míry rezonují s jednou z nejtragičtějších událostí v předválečné Evropě. Použité budou zejména primární a sekundární zdroje.

APPLEBAUM, Anne. Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině. Praha: Beta-Dobrovský, 2008.
ARENDE, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: OIKOYMENH, 2013. FIALKOFF, Andrew B. Etnické čistky. Praha: Práh, 2003. SNYDER, Timothy. Černá země. Praha: Paseka, 2015. SNYDER, Timothy. Krvavé země. Praha: Paseka, 2013. VILOVÁ, Lynne. Neznámý gulag. Praha: Naše vojsko, 2012.

Garantující pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Luděk Jírka, Ph.D.

Oponent: Mgr. Bc. Miloš Zapletal, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 29.3.2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci *Hladomor na východní Ukrajině v letech 1932/1933: Genocida nebo etnická čistka* vypracoval samostatně pod vedením vedoucí bakalářské práce a veškeré použité prameny a informace řádně cituji v seznamu použité literatury.

V Hradci Králové dne 15. 4. 2020

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval Mgr. Luďku Jirkovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady při zpracování této bakalářské práce.

Anotace

KADAVÝ, František. *Hladomor na východní Ukrajině v letech 1932/1933: Genocida nebo etnická čistka*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020, 56 s.

Bakalářská práce

Tato bakalářská práce se bude zabývat hladomorem na východní Ukrajině v letech 1932/1933. V práci bude uvedena definice genocidy a etnické čistky a na základě komparace specifických znaků těchto procesů bude analyzováno, do jaké míry rezonují s jednou z nejtragičtějších událostí v předválečné Evropě. Použité budou zejména primární a sekundární zdroje.

Klíčová slova: genocida, východní Ukrajina, hladomor, transkulturní komunikace

Annotation

KADAVÝ, František. *Famine in the Eastern Ukraine during years 1932/1933: Genocide or ethnic clearing*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2020, 56 pp. Bachelor Degree Thesis

This bachelor thesis will deal with famine in eastern Ukraine in 1932/1933. The definition of genocide and ethnic cleansing will be presented and on the basis of comparison of specific features of these processes it will be analyzed to what extent they resonate with one of the most tragic events in pre-war Europe. In particular, primary and secondary sources will be used.

Keywords: genocide, Eastern Ukraine, famine, transcultural communication

Obsah

Úvod	9
1. Historické pozadí hladomoru na Ukrajině	10
1.1 Revoluce 1917.....	10
1.2 Hladomor v letech 1921 a ukrajinizace východní Ukrajiny	12
1.3 Kolektivizace	14
1.4 Hladomor na Ukrajině v letech 1932-1933.....	16
1.5 Hladomor a jeho důsledky	22
2. Terminologické vymezení	26
2.1 Genocida.....	26
2.1.1 Definice genocidy podle Raphaela Lemkina	26
2.1.2 Definice genocidy podle OSN	29
2.1.3 Definice genocidy podle Normana N. Naimarka	30
2.1.4 Definice genocidy podle Yvese Ternona	30
2.1.5 Definice genocidy podle Martina Shawa	31
2.1.6 Srovnání autorů definic genocidy	32
2.2 Etnická čistka	33
2.2.1 Definice etnické čistky podle OSN	34
2.2.2 Definice etnické čistky podle Normana M. Naimarka	34
2.2.3 Definice etnické čistky podle Andrew Bell-Fialkoffa	35
2.2.4 Definice etnické čistky podle Michaela Manna.....	36
2.2.5 Definice etnické čistky podle Philippa Thera.....	37
2.2.6 Srovnání autorů podle definic etnických čistek	37
3. Pohled autorů na ukrajinský hladomor	38
3.1 Pohled Raphaela Lemkina na hladomor na Ukrajině	38

3.2	Pohled Normana N. Naimarka na hladomor na Ukrajině.....	39
3.3	Pohled Yvese Ternona na hladomor na Ukrajině	43
3.4	Pohled Renaty Stark na hladomor na Ukrajině	44
3.5	Pohled Stanislava Kul'chytského na hladomor na Ukrajině.....	45
3.6	Pohled Davida R. Marplese na hladomor na Ukrajině.....	46
3.7	Svědectví spisovatelů Arthura Koestlera a Vasilije Grossmana	47
	Závěr	50
	Bibliografie.....	55

Úvod

V průběhu dvacátého století musela Ukrajina čelit mnoha tragickým událostem, které si vyžádaly mnoho obětí. S nadsázkou můžeme říct, že není bolestivější místo v ukrajinské historii, než jakým je hladomor, který proběhl v letech 1932-1933. Tato část ukrajinské historie byla velmi dlouho dobu utajovaná a i v současné době je neprávem opomíjená. Já sám jsem se s tématem poprvé hlouběji seznámil prostřednictvím práce profesora Timothyho Snydera, který ho popisuje v knize *Krvavé země* (2013). Věnovat se zmíněnému tématu v mé bakalářské práci jsem se rozhodl z důvodu malého povědomí o dané problematice mezi širokou veřejností a studenty (což se mi několikrát potvrdilo). V úplných počátcích psaní mé práce jsem se také potýkal s velkým nedostatkem zdrojů v české literatuře. To se pro mne stalo druhým motivem a důvodem, proč bych měl psát bakalářskou práci právě na toto téma. Hlavní otázkou, kterou si práce klade, je zda považovat hladomor na Ukrajině v letech 1932-1933 za genocidu či etnickou čistku. Právě otázka uznání hladomoru v letech 1932-1933 za genocidu je na Ukrajině v současné době velmi kontroverzní.

Práce je rozdělena do tří hlavních částí. V první z nich bude představeno historické pozadí hladomoru na Ukrajině. Zde bude kromě období hladomoru představena ve stručnosti historie Ukrajiny a doba, která předcházela letům 1932-1933 a která měla, ať už přímý nebo nepřímý, vliv na nadcházející tragédii. Právě v období před vypuknutím hladomoru seukrývá mnoho událostí, které na sebe měly návaznost a ve kterých lze objevit řadu klíčových bodů, jenž nám pomohou pochopit příčinu jeho vzniku.

Druhá část bude zaměřena na terminologické vymezení. Mezi hlavní pojmy, kterými bude třeba se zabývat, patří genocida a etnická čistka. Definice těchto termínů nejsou jednotné, a proto budou představeny pohledy několika autorů. Zcela pochopitelně nemohou být uvedeni všichni autoři zabývající se danou problematikou, a tak jsou uvedeni jen někteří autoři, jejichž považuji za přínosný. Tito autoři Raphael Lemkin, Norman Naimark, Yvese Ternon, Martin Shaw, Andrew Bell-Fialkoff, Philippe Ther, Michael Mann. Tyto autory jsem zvolil, protože jsou podle mého názoru jsou jedni z nejznámějších autorů, kteří se zabývají totu problematikou. Ve třetí části budou představeny pohledy autorů, kteří se ve svých pracích soustředili na analýzu období hladomoru na Ukrajině. Zde je důležité zmínit, že není možné uvést všechny autory, kteří se zabývají problematikou tohoto tématu, a proto jsou uvedeni jen autoři, které lze považovat za důležité z pohledu dané problematiky.

V závěru se pokusím na základě komparace specifických znaků těchto procesů o mou vlastní analýzu a shrnutí poznatků práce. Také zde bude nastíněno propojení tématu mé bakalářské práce s perspektivou transkulturní komunikace. Použité budou zejména primární a sekundární zdroje.

1. Historické pozadí hladomoru na Ukrajině

1.1 Revoluce 1917

Revoluce proběhla v Rusku s pádem cara Mikuláše II. Měla velkou odezvu na Ukrajině, kde se spojilo velké ukrajinské národní hnutí, podpořené návratem intelektuálů z exilu nebo vyhnanství.¹ Typickým představitelem těchto intelektuálů byl Mychajlo Hruševskij, který byl známý historik. Další byli výtvarníci, romanopisci a básníci. Tito intelektuálové zajišťovali velice důležitou úlohu při vytváření ukrajinské identity a svou činnost započali již v 19. století. V průběhu první světové války pak založili Ukrajinskou centrální radu, snažili se získat demokratickou legitimitu a navazovat kontakty se širokým spektrem politických skupin od židovských uskupení až po zástupce rolníků a levice. Vyhlášením nezávislosti Ukrajinské republiky 26. ledna 1918 dosáhla Centrální rada uznání v podobě autonomního a státotvorného postavení a legitimizována byla hlavními evropskými mocnostmi např. Německem, Velkou Británií, Francií a Rakousko-Uherskem. Byl tak poprvé ve své historii vytvořen samostatný ukrajinský stát. Poté proběhl Brestlitevský mír, a byly zajištěny mírové dohody s těmito zeměmi. To byly diplomatické úspěchy nové a nezávislé Ukrajiny, ale neexistovala zde dobře vycvičená armáda, která by dokázala bránit hranice země. To se ukázalo jako největší problém. První sovětský útok přišel v lednu 1918 a skončil zásahem rakouských a německých jednotek, které dodržovaly Brestlitevský mír.²

Centrální rada byla nahrazena hetmanem Skoropadským, který byl dosazen právě Německem a Rakousko-Uherskem. Režim hetmanství navazoval na centrální radu v oblasti kultury. Ta se začala poukrajinstvovat, byly zakládány ukrajinské univerzity, školy s výukou v ukrajinštině a byla založena Akademie věd, Národní knihovna, Národní galerie i Národní archiv. Brzy na to se začalo hetmanství hroutit pod tíhou silné opozice, která vyprodukovala mnoho organizovaných militantních skupin s odlišnými názory. Centrální rada ustanovila

¹ BOJKO O.D., GONĚC V. (1997): *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno, Jota, s. 32

² APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 39-42

Direktorium, kterou vedl Symon Petljura, který sehrál velice důležitou roli i v pozdějším historickém vývoji Ukrajiny. Direktorium zaútočilo na hetmanství s cílem jej svrhnout a to se mu podařilo. Hetman abdikoval a utekl do Německa.³

Po pádu hetmanství vyhlásilo Direktorium obnovení ukrajinské republiky, přestože Centrální rada měla Kyjev ve své moci a řešila politické náležitosti jako skutečná vláda. Vůbec však neměla pod kontrolou zbytek Ukrajiny, kde vládla anarchie.⁴ Situace na Ukrajině byla ve totálního rozvratu. V letech 1919-1920 pak působilo na Ukrajině šest různých armád, které postupně dobývaly a ztrácely moc. Problémem ukrajinského území bylo, že si na ně kladly nárok Poláci, nolševici nebo tzv. bělogvarději (přívrženci ruského cara) Bílí Rusové, protože nikdy předtím v historii neexistoval ukrajinský nezávislý stát.⁵ Proto se na Ukrajině nacházely armády ukrajinského Direktoría, bolševická armáda, ruští Bělogvardějci, i polská armáda. Působily zde také četné partyzánské oddíly, které již vznikaly za hetmanství. Jeden z těchto partyzánských oddílů přerostl v armádu, kterou měl pod velením Nestor Machno. Představy Direktoría ve spojení se s bělogvarději, kterou vedl Anton Ivanovič Děnikin proti Rudé armádě, se nenaplnily a bělogvarději zaútočili na Direktorium a ovládla na krátkou dobu Kyjev. Byla zničena jakákoliv památka na existenci ukrajinského státu. Děnikin, měl totiž s Ukrajinou zcela jiné záměry - zavíral školy a ničil všechno, co připomínalo starý režim, přičemž území bylo nazváno Malorusko.⁶ Děnikinova vláda však netrvala dlouho a pod náporom útoků Nestora Machna a útoků bolševiků ustoupila a byla zničena.

Státy Dohody (Anglie, Itálie a Francie), které se staly absolutním vítězem první světové války, nepodporovaly ukrajinské nároky. Chtěly pouze bránit bolševickému Rusku v expanzi a proto podporovaly Děnikina. Po porážce tohoto ruského generála však také podpořily nároky Polska na Halič, na Lvov i na další území na západní Ukrajině. Bez spojenců nemohla přežít idea nezávislé Ukrajiny. Ještě se projevila snaha založit ještě ve Lvově Západoukrajinskou republiku, ale tyto snahy byly potlačeny polskými jednotkami generála Józefa Hallera.⁷ Spojení Simona Petljury s polským vojevůdcem Józefem Pilsudskim, to vše již ovšem za posledního projevu naděje Symona Petljury na zachování nezávislé Ukrajiny, znamenalo společný ukrajinsko-polský útok na bolševickou armádu, která v té době ovládala značný kus území na východě Ukrajiny. Pilsudský však hodlal

³ BOJKO O.D., GONĚC V. (1997): *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno, Jota, s. 41

⁴ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 44

⁵ SNYDER T. (2018): *Obnova národů – Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569-1999*. Ostrava, Občanské sdružení PANT, s. 135

⁶ BOJKO O.D., GONĚC V. (1997): *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno, Jota, s. 43-44

⁷ SNYDER T. (2018): *Obnova národů – Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569-1999*. Ostrava, Občanské sdružení PANT, s. 135

vytvořit z Ukrajiny nárazníkový stát proti bolševickém Rusku a ukrajinsko-polské spojení ze začátku přineslo velké vojenské úspěchy, byl především dobyt Kyjev, ale po bolševické ofenzivě byl Kyjev opět ztracen a polsko-ukrajinské jednotky byly vytlačeny až na před samotnou Varšavu.

Polsko-ukrajinské jednotky sice nakonec zvítězily, ale jejich zdroje na další postup byly vyčerpány. Polsko se dohodlo na příměří se bolševickým Ruskem díky takzvané Řižské smlouvě, která byla podepsána v roce 1921, a Polsko a bolševické Rusko si rozdělily Ukrajinu, čímž Poláci zradili dohodu, kterou měli se Symonem Petlujrou. Polsko získalo většinu Volyně a Halič a také souhlasilo s uznáním vzniku Sovětské Ukrajiny a Sovětského Běloruska.⁸ Důvod neúspěchu vytvořit nezávislý ukrajinský stát byla hlavně v chybějící společensko-nacionální základně, která nutně chyběla ukrajinským státoporným snahám. Veliká část ukrajinského obyvatelstva měla blíže k regionalismu než nacionalismu (Snyder 2003). Pro většinu rolnictva nebyla totiž ústředním zájmem touha po ukrajinském státě, ale zájem povolné půdě pro hospodaření. To bylo největším problémem ukrajinského nacionalismu, nedokázal si totiž zajistit podporu rolnictva prostřednictvím slibu o rozdělení půdy.⁹

1.2 Hladomor v letech 1921 a ukrajinizace východní Ukrajiny

Hladomor, který proběhl v roce 1921 chci uvést hlavně do kontrastu s hladomorem 30. let. Díky srovnání lze velice dobře poznat strukturální i sociálně-ekonomické rozdíly i odlišné postoje politických představitelů vůči tomuto problému a postoje. Pro naše chápání hladomoru je velice důležité zmínit situaci z roku 1921 a podrobit ho porovnání s hladomorem v roce 1932-1933. Po Velké říjnové revoluci v roce 1917 zde působil zmatek a časté útoky banditů nebo armád si vybíraly svoji daň. Poté se vytvořil problém nedostatkem mužů, suchem, neúrodou i rekvizicí obilí, které bolševici vybírali od rolníků.¹⁰ Po vypuknutí hladomoru bolševická vláda zřídila Všeruský výbor pro hladomor, který měl tyto události řešit. Hlavním rozdílem hladomoru oproti roku 1932-1933, který je první pohled patrný, je v neutajování hladomoru, snahou pomoci hladovějícím a mezinárodní žádostí o potraviny či léky. Tato veřejná mezinárodní pomoc se stane neobyčejnou záležitostí v historii Sovětského

⁸ SNYDER T. (2018): *Obnova národů – Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569-1999*. Ostrava, Občanské sdružení PANT, s. 136-137

⁹ ZUBOV A.B. (2014): *Dějiny Ruska 20. století*. Praha, Argo, s. 593-594

¹⁰ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 74

svazu, jež se nebude už nikdy opakovat. Dalším rozdílem bylo, že hlad panoval opravdu v celém bolševickém Rusku a lze vidět tendence využít hladomor ve prospěch bolševiků.

Lenin skutečně využil hladomoru k zásahu proti církvi, které chtěl zabavit zlato a další cennosti a ty by poté prodal v zahraničí.¹¹ Tento hladomor otrásl režimem, který byl ve velké hospodářské krizi. Sovětské vedení vědělo, že ekonomická situace v Sovětském svazu je špatná. Skoro veškeré zdroje mělo rolnictvo. Sovětské vedení vědělo, že by sebráním půdy rolníkům by vedlo k následné politické konfrontaci, kterou by režim nemusel přežít. Kvůli tomu zavedli politiku NEP (Nová ekonomická politika). To byla politika, ve které byla omezená možnost výměny zboží a to na lokální úrovni. Tuto politiku nazval Lenin jako strategický ústup, který měl být na krátkou dobu, kdy bolševici shromáždí síly ak obnovenému revolučnímu útoku.¹²

Tato politika je nazývána jako tzv. ukrajinizace cílem této politiky byla snaha o zmírnění napětí na východní Ukrajině a především a snaha utlumit tendence odporu ukrajinských rolníků proti sovětské moci. Sovětské vedení v této politice nebylo jednotné a bralo to jako dočasný krok, který bude brzy odstraněn. Někteří vrcholní funkcionáři na Ukrajině to však brali jako návrat starých časů a možnost probuzení ukrajinského nacionalismu. Důležitým momentem v této době byl i návrat Michajla Hruševskyje do Kyjeva. Tento návrat z exilu byl mnohými ukrajinskými národními vůdci v exilu kritizován a to kvůli legitimizaci sovětského režimu na Ukrajině. Po návratu Hruševského začala doba rozkvětu ukrajinského jazyka, literatury i umění. Byl založen VUAN (Všeukrajinská akademie věd), která začala zakládat ukrajinská divadla i školy, kde se vyučovalo v ukrajinštině. Existovaly také organizace, které měly za úkol kultivovat venkov a podporovat venkov v jejich nacionalizačním duchu. Toto prosazování ukrajinštiny zasáhlo do běžného života ve školách, médiích nebo ve veřejných debatách. Tato změna se začala dotýkat i minulosti a ukrajinských postav, které byly nyní dávány příkladem a mnoho lidí inspirovaly, přestože byli dříve pozapomenuté. To byl případ i velkého ukrajinského básníka a národního buditele Tarase Hryhorovyče Ševčenka, který se tak vrátil do podvědomí lidí.¹³

¹¹ ZUBOV A.B. (2014): *Dějiny Ruska 20. století*. Praha, Argo, s. 673-676

¹² FITZPATRICK S. (2008): *The Russian Revolution*. Oxford, Oxford University Press, s. 116-117

¹³ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 77-88

1.3 Kolektivizace

V roce 1928 přebírá Josif Vissarionovič Stalin přebírá kontrolu nad Sovětským svazem a začíná prosazovat svoji politiku industrializace a kolektivizace. Byl spuštěn první pětiletý plán, který proběhl v letech 1928-1932. Důležitým tématem, kterým se zabývali sovětská činitelé, bylo nalezení způsobu, jak lze získat kapitál, kterým by se daly získat stroje ze zahraničí. To měla vyřešit politika kolektivizace, která by sdružila veškeré rolnictvo a zajistila by ovládnutí dodávek potravin od rolníků.¹⁴

S politikou kolektivizace je spojeno také rozkulačování a nárůst vzdoru, který byl z velké části spojen také s deportací obyvatel do sovětských pracovních táborů, které se lidově nazývaly gulag. Primární funkcí, kterou měl gulag plnit, byla represivní, tedy zadržování a věznění nepohodlných lidí, kteří sloužili jako levná pracovní síla pro získání zdrojů přírodního a nerostného bohatství.¹⁵ Slovo kulak¹⁶ bylo pak označení pro bohatého sedláka, který vlastnil větší část půdy a také někdy měl i pomocnou sílu, kterou podle sovětského uvažování vykořisťoval jako „kapitalista“. Označení kulak však bylo také účelně používáno sovětskou propagandou pro šíření nenávisti chudších rolníků vůči velkostatkářům. Kulak se však stal i nálepkou, která se mohla dát komukoliv, kdo se provinil nebo nesouhlasil s politikou Sovětského svazu. Kdo byl označen za kulaka, byl automaticky považován za neobčana a ztratil majetek i práci.¹⁷ Tato nálepka však měla ještě jedno úskalí. Kulak byl často zobrazován jako obézní kapitalista, který touží jenom po penězích, a to nebyla samozřejmě pravda. Později se začíná vyobrazovat v sovětské propagandě kulak v podobě opice, která „přejíždí“ traktorem sovětskou moc. Tato dehumanizace rolníka nebo nepřátele režimu byla účelná a snažila se pomocí popření lidské důstojnosti ovlivnit vnímání lidí. „Rozkulačování“ mělo být podle marxistické teorie třídním bojem a měli se tak odstranit potenciální nepřátelé při zavádění kolektivizace.¹⁸

Stalin ke konci roku 1929 prohlásil, že kulaci se musí zlikvidovat jako třída.¹⁹ Svalovala se na ně vina za sabotáž kolektivizace a za důvod jejího neúspěchu. V této politice „rozkulačování“ se ocitlo až sto tisíc ukrajinských lidí. Politika kolektivizace chtěla co nejrychleji začlenit všechna rolnická hospodářství do jednoho kolchozu a ten měl mít

¹⁴ SNYDER T. (2013): *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Paseka, s. 32

¹⁵ SNYDER T., BRANDON R. (2019): *Stalin a Evropa: Napodobit a ovládnout 1928-1958*. Polanka nad Odrou, Past production, s. 32

¹⁶ KULAK - Označení pro bohatého sedláka

¹⁷ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 126

¹⁸ VIOLOVÁ L. (2012): *Neznámý gulag – ztracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha, NAŠE VOJSKO, s. 34-36

¹⁹ CONQUEST R. (1986): *The harvest of sorrow: Soviet collectivization and the terror-famine*. New York, Oxford University Press, s. 117

Sovětský svaz plně pod svoji kontrolou. Tento postup měli zajistit hlavně tzv. „tisícníci“, kteří byli vysláni na venkov zakládat kolchozy. Tyto tisícníci se skládali z pětadvaceti tisíc dělníků, kteří byli zlákáni propagandou.²⁰ Na začátku roku 1930 se tak rozvíjela vyvíjela kolektivizace na sovětské Ukrajině a procesy kolektivizace byly zajištěny i podpisem rolníků, kteří se tím vzdávali svého majetku a souhlasili se vstupem do kolchozu. Často to bylo pod hrozbou deportace nebo intervencí státní policie, která měla často „tisícníky“ pomáhat. Těm bylo sdělováno, že vesničtí kulaci, jsou zodpovědní za chybějící potraviny ve městech pro dělníky a podle toho se k nim naverbovaní „tisícníci“ chovali.

Ztráta půdy na Ukrajině byla jiná než v Sovětském Rusku, kde patřilo společné obdělávání půdy k tradičnímu způsobu hospodaření (viz. tzv. občina). Vůči kolektivizaci se však začal zvedat na Ukrajině odpor a bylo tak zaznamenáno i mnoho útoků na místní sovětské představitele. Problémem bylo, že deportacemi kulaků přišly vesnice o svoje authority, které by dokázaly spojit tuto sílu do organizací, které by měly větší sílu než individuální odpor. Individuální obdělávání půdy bylo na Ukrajině velice tradiční, a proto se s kolektivizací ukrajínští obyvatelé nesmířili a začali odcházet do sousedního Polska (své důsledky však měly samozřejmě i deportace a v obecné rovině represe). Odcházení do Polska znepokojilo sovětské politbyro. To se obávalo politického sblížení Ukrajinců s Polskem, které by mohlo podniknout intervenci na Ukrajinu.²¹

Rolníci se samozřejmě bránili a nechtěli se vzdát půdy a zvířat. Začali tak zabíjet zvířectvo a uschovávat si maso doma, nebo je chránili či prodali na černém trhu. Tím pádem se v průběhu čtyř let počet domácích zvířat snížil o polovinu.²² Na Ukrajině také začalo přibývat útoků na kolchozy a na stranické představitele. V řadě případů se rolníci s pistolemi vydali do lesů a začali partyzánskou válkou bojovat proti režimu. Na hranicích s Polskem byla celá řada případů a snah o překročení hranice do Polska.

Těchto vzpour a odporu proti režimu začalo přibývat a situace začala nabírat na síle.²³ To přimělo Stalina zmírnit svoji rétoriku o kolektivizaci a ve svém článku „Závrať z úspěchů“, který vyšel 2. března 1930.²⁴ Stalin zde vyzdvihuje proces kolektivizace a její úspěchy, které údajně přesahovaly očekávání i cíle pětiletky, ale zároveň poukazoval na nedostatky tohoto úspěchu, jako je násilí nebo neuvědomění nebo rozdílnosti regionů a jejich

²⁰ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 117

²¹ SNYDER T. (2013): *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Paseka, s. 48-49

²² APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 137

²³ FITZPATRICK S. (1994): *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York, Oxford University Press, s. 66

²⁴ STALIN J. V. (1954): „Works, Vol. 12 April 1929- June 1930“ in: *Foreign Languages Publishing House*, Moscow, s. 197

podmínek. Nejdůležitějším bodem ve zmiňovaném článku však bylo svalení viny na místní, nejnižší straníky nebo na předsedy kolektivizovaných družstev v jednotlivých vesnicích či okrscích. Stalin také odsuzoval ničení kostelů, vyhrožování a celkové násilí na rolnících.²⁵ Důvody k vydání tohoto článku bylo několik, ale také to byla vhodná příležitost pro Stalina, aby se zbavil viny. Stalin samozřejmě věděl o vzpouřách a o rebéliích a začínal tušit, že i uvnitř se nacházejí kritici uvnitř Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu, kteří vnímají neúspěchy kolektivizace. Svým článkem se zbavil odpovědnosti, ale nebylo to pochopitelně pouze jedním článkem, ale i dalšími reakcemi tohoto sovětského diktátora. Jednalo se obecně o zklidňující rétoriku, která obsahovala ústupky pro rolníky, kupříkladu vlastnit domácí zvířectvo např. krávu, ale i malou zahrádku, měla se tak zajistit zmírnění napětí, vzpour a povstání proti režimu, ale realita byla jiná.²⁶

1.4 Hladomor na Ukrajině v letech 1932-1933

Příčin, které vedly k hladomoru v letech 1932-1933, je celá řada a názory se na tyto příčiny různí. Kolektivizace selhávala a vznikaly zmatky s ní spojené, kdy rolníci nevěděli, komu patří půda a různě vstupovali a vystupovali z kolchozů²⁷ a sovchozů. Sovchoz byl termín pro sovětskou farmu, kde byli najati zemědělstí dělníci, kteří zde za práci dostávali pravidelnou mzdu, ale neměli vliv na rozdělování řízení ani na rozdělení zisků.²⁸ Po celé Ukrajině se navíc šířily vzpoury a neochota podporovat režim, který byl závislý na pěstování obilí.²⁹ Za to sověti financovali nákup strojů a vybavení pro průmysl ze Západu. Vývoz obilí se měl zvyšovat. Stalinova politika předpokládala větší výnosy než v roce 1930, kdy se úroda vydařila nad očekávání, a tak se počítali s nárůstem obilí a jeho využití. Také je možné, že Stalindoufal, že přísunem levného obilí na západ poškodí kapitalistické trhy.³⁰ V roce 1931 byla sklizeň i přes velká očekávání špatná a splnění plánu bylo nemožné. I přes špatnou úrodu však nepřestávalo politbyro se zvyšováním rekvizičních plánů a povinností, které byly nastaveno nerealisticky vysoko. To způsobovalo problémy pro kolchozy, aby splnily plán, a často odevzdaly i osivo ze zásob na příští rok. Spousta z nich pak nemělo osivo na setbu, a to

²⁵ STALIN J. V. (1954): „Works, Vol. 12 April 1929- June 1930“ in: *Foreign Languages Publishing House*, Moscow, s. 197-205

²⁶ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 140-141

²⁷ KOLCHOZ - Kolektivní farma

²⁸ DOLOT M. (1985): *Execution by hunger: the hidden holocaust*. New York, W.W. Norton, s. 17

²⁹ VIOLA L. (1996): *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. Oxford, Oxford University Press, s. 3

³⁰ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 154

později znamenalo mizernou sklizeň.³¹ V roce 1932 se už začalo tušit, že se blíží hladomor a tak funkcionáři, kteří se báli o místo i o život, přistoupili ke hromadným konfiskacím obilí. Domovní prohlídky měly za úkol najít schované obilí. Při takovém nálezu byl sebechudší rolník označen za kulaka a byl mu sebrán veškerý majetek.³²

V létě 1932 vypukl očekávaný hladomor a ukrajinské vedení muselo začít jednat. Stalinovi byl zaslán dopis se žádostí o potravinovou pomoc. Ten však žádosti nevyhověl a jeho odpovědí bylo připomenutí splnění výběru obilí podle plánu. Stalin tušil, co bude následovat a rozhodlo o osudu hladomoru na Ukrajině. Sám se po boku Lenina zúčastnil kompromisu, který byl použit po občanské válce v roce 1921. Tento kompromis spočíval v přiznání hladomoru a žádosti o mezinárodní pomoc v dodávání potravin. Stalin sice věděl, že i politika v roce 1932 povede k masovému hladovění, které bude mít za následek velké ztráty, ale nehodlal ustoupit od své politiky a zároveň musel předvést západním zemím tvář vyrovnaného hospodáře s prosperujícím Sovětským svazem. Proto popisoval hladovění na Ukrajině jako selhání členů ukrajinské Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu. Nebylo možné, aby uznal selhání jeho vlastní myšlenku kolektivizace jedině, co mohlo selhat, bylo její provedení na místních úrovních.³³

Popírání hladomoru a rozhodnutí dále vybírat obilí a nevyhovět potravinové pomoci tak bylo zcela účelné a zásadní pro průběh hladomoru a jeho děsivé následky. Zde se při porovnání s hladomorem v roce 1921 se ukazují rozdíly v jednání Stalina a následcích hladomoru. Zatímco v roce 1921 byl hladomor zveřejněn a bylo požádáno o mezinárodní pomoc, v roce 1932-1933 byl hladomor systematickou propagandou popírán v Sovětském svazu i v zahraničí. Pro Stalina bylo nepřijatelné v dobách, kdy západní svět prochází krizí a Sovětský svaz vypadá jako vhodná alternativa ve srovnání s kapitalismem, přiznat světu selhání jeho vlastní politiky.³⁴ Stalin si dokonce vysvětloval hladomor jako spiknutí, které je mířené proti straně a dokonce naznačil v jednom dopise Lazarovi Kaganovičovi, že je to kamufláž a že rolníci používají hlad jako zbraň. Toto vysvětlení znamenalo pokračování v politice rekvizic obilí a ve výběru plodin za každou cenu. Stalin měl obavu z nechráněných hranic jak východní, kde bylo rozpínavé Japonsko, tak i západní, kde neměl uzavřené smlouvy o neútočení. Největší riziko představovala pro Stalina spojení Polska a Japonska. Vojenské vedení odhadovalo armády že Japonsko mělo stálou armádu 1 880 000, Polsko 1 772 000, Rumunsko 1 180 000, Finsko 1 163 000. Stalin navíc psal Vorošilovi, že není

³¹ SNYDER T. (2013): *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Paseka, s. 53

³² APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 158

³³ SNYDER T. (2013): *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Paseka, s. 54

³⁴ COURTOIS S. (1999): *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe*. Praha, Paseka, s. 146

nemožné a dokonce ani nepravděpodobné, že se japonci zmocní sovětského Dálného východu a Mongolska.³⁵ Z těchto důvodů Stalin začal uzavírat dohody o neútočení se zeměmi na západní hranici jako Litvou, Lotyšskem, Estonskem, Finskem, Rumunskem a především s Polskem.

Stalin po tomto diplomatickém kroku začal opět promýšlet, jak efektivně zlepšit kolektivizaci. Podle Stalina chyběly pro kolektivizaci právní základy, které měly být podobné jako ochrana majetkuv případě kapitalismu, ale jen s tím rozdílem, že celá produkce bude prohlášena za vlastnictví státu a jakékoliv nepovolené shromažďování potravin bude označeno za krádež, která bude tvrdě potrestána. zastřelením nebo deportací do gulagů. Rolníci tím byli zbaveni jakékoli možnosti ochrany a mohli být zastřeleni za hromadění potravin. Hlavními aktéry, kteří vykonávali tresty, byli mladí členové škol a mládežnických organizací, ve kterých jim bylo sdělováno, že jejich primárním úkolem je bojovat proti rozkradačům obilí a sabotérům. Tito mladí straníci byli naverbovaní z měst, kde vládla propaganda označující rolníky na venkově jako sabotéry a kulaky, kvůli kterým se ve městech hladoví. V polích byly nainstalovány strážnívěže, které měly zajistit, že si rolníci z pole nic neodnesou. Straničtí aktivisté také podnikali nájezdy do domovů, kde hledali jídlo a brali vše do „posledního zrna“.³⁶

Pro Stalina nebyly hlavním problémem krádeže, ale podivná hlášení, která chodila od ukrajinské tajné policie. Materiál, který obsahovaly tyto zprávy, se vymykaly normálním zprávám, které posílala Stalinovi OGPU (Sjednocená státní politická správa), většinou se jednalo o frázovité zprávy o spiknutí nebo o krádežích, které se děly na Ukrajině. Tyto zprávy obsahovaly posbírané informace od informátorů, kteří je získali od straníků na Ukrajině ti zde působili na okresní úrovni. Většina straníků se ostře stavěla proti rekviziční kampani a kritizovali tak rekvizice obilí, které nechají opět rolníky hladovět. Stalinovi se tímto dokumentem potvrdily nejhorší obavy, které si choval vůči Ukrajině už od dob občanské války, selských vzpour a kompromisu, který musel Lenin udělat, aby si Ukrajinu udržel. Sovětský diktátor vždy choval k Ukrajině nedůvěřivost a vyslovoval podezření, že existuje spojitost mezi problémem získávání obilí a nacionalistickou hrozbou. Stalin proto začal okamžitě jednat a svěřením Ukrajiny do rukou Kaganoviče a nechal přeložit svého důležitého spojence Vsevoloda Balyckého zpět z Moskvy na Ukrajinu.³⁷ Tak začala Stalinova čistka v Ústředním výboru Komunistické strany Ukrajiny, kterou prováděl po poradách

³⁵ KOTKIN S. (2017): *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*. New York, Penguin Press, 112-115

³⁶ SNYDER T. (2013): *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Paseka, s. 56-57

³⁷ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 169-170

s Balyckým. Tato fiktivní spiknutí byla za účelem odstranit řadu bývalých vedoucích kolchozu nebo straníků.³⁸ Čistky se netýkaly pouze ukrajinského Ústředního výboru, ale byly mířené také proti inteligenci a ukrajinskému národnímu cítění, které mělo být zničeno. V průběhu let 1932-1933 byly zavírány celé školy, nakladatelství či univerzitní fakulty. Ze škol byli zcela účelně vyhazováni ukrajinští učitelé a ředitelé, dále byla pozatýkána celá řada zaměstnanců ukrajinské národní knihovny a problém představoval každý, kdo mohl mít jakoukoliv vazbu na ukrajinský nacionalismus. Mezi lety 1932 až 1933 bylo pozatýkáno na východní Ukrajině až na 200 000 lidí. Právě díky tomu měly tyto čistky obrovský dopad na vzdělání, náboženství a kulturu. Vlna zatýkání a represí se také výrazně dotkla církve. Hlavně Ukrajinské autokefální pravoslavné církve, kde bylo zatčeno a často také odsouzeno mnoho představitelů v procesech SVU (Svaz pro osvobození Ukrajiny) v roce 1929. Tento útok na církve, kde mnoho kněží a představitelů bylo zatčeno, nebyl náhodný, byla to systematická likvidace náboženství. Společně s ničením kostelů a historických staveb, začali být zatýkáni historici, kurátoři a řada lidí, která měla cokoliv společného s ukrajinskou historií nebo kulturou.³⁹ Dalším patrným znakem konce ukrajinizace byla preference ukrajinštiny před ruštinou a postupně začala přecházet z ukrajinštiny na ruštinu veškerá veřejná správa. Tento přechod absolvovali i studenti, kteří pochopili, že ruštinou se jim otevírají větší možnosti a příležitosti v jejich kariéře. Po vlnách zatýkání si lidé začali uvědomovat, že jakákoliv spojitost s ukrajinským jazykem nebo ukrajinskou historií, může představovat riziko pro ně nebo pro jejich rodiny.⁴⁰

Ke konci roku 1932 se politika proti nesplněným rekvizičním plánům zesílila a vytvořily se tzv. černé seznamy, které sloužily jako nástroj pro zefektivnění postupu při výběru obilí. Tyto metody nebyly ničím novým, fungovaly už ve státních podnicích, kde byly využívány tzv. rudé a černé tabule vytvářející systém odměn a motivace. Černými seznamy se tak brzy začaly zaplňovat kolchozy, které nesplnily dodávky obilí, a po celé Ukrajině se začaly postupně vesnice, kolchozy i celé okrsky dostávat na černé seznamy. Pro ty okrsky to znamenalo řadu sankcí a kvót. Nemohly nakupovat jakékoliv zboží až na pár výjimek, které určovala Moskva (výjimku představoval petrolej, zápalky a sůl), ale tyto výjimky průběhu dvou až tří týdnů platit a a přišel úplný zákaz nákupu. Na tržištích byl zakázán jakýkoliv obchod pod hrozbou zatčení.

³⁸ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 191

³⁹ STARK R. (2010): „Holodomor, Famine in Ukraine 1932-1933: A Crime against Humanity or Genocide“ in: *Irish Journal of Applied Social Studies* 10, s. 24

⁴⁰ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 195-197

Tak zvané černé seznamy se dotýkaly všech lidí žijících ve vesnicích nebo v okrscích, kteří nesplnili dodávku obilí.⁴¹ Hlad, který se rozmáhal po Ukrajině společně s černými seznamy, vytvářel „zóny smrti“. To vedlo k problému, který Sovětské politbyro muselo řešit a to byl problém zcela opuštěných vesnic. Rozdílly byly hlavně v počtu rolníků, kteří opouštěli vesnice. Hladovějící rolníci zaplnili nádraží a ulice měst, což nelibě nesli obyvatelé měst. Někteří nezůstávali na Ukrajině a hledali štěstí jinde a některým se povedlo dostat se do Polska, ale také do Ruska nebo Běloruska. Velký nárůst obyvatel a nápor na ukrajinská města začínal být nezvladatelný. Tento příval způsobil mnoho krizí, se kterými se musely městské úřady potýkat.

Největším problémem bylo odklizení mrtvých jedinců, kterých na ulicích měst přibývalo. Sovětské vedení zneklidňoval pohyb hromadného počtu lidí do měst i přes hranice a sovětská vláda prohlásila, že útoky vesničanů jsou dílem kontrarevolucionářů a agentů Polska, kteří šíří mezi rolníky propagandu. Stalin s Vjačeslavem Michajlovičem Molotovem, přišli na řešení a tím bylo uzavření lokalit. Rolníci z Ukrajiny byli vráceni na místa svého původu a vlakové lístky se prodávali pouze na povolení, které se ale neudělovalo. Také se na konci roku 1932 zavedl systém vnitřních pasů.⁴² To znamenalo, že kdo bydlel ve městě, potřeboval dokument o přihlášení k pobytu. Pro rolníky tak začalo být město nepřístupné. Začaly se budovat zátarasy na cestách do města a tyto zátarasy hlídali vojáci, aby se rolníkům zabránilo do města se dostat. Byli dosazeni agenti a policisté, kteří kontrolovali železnice a zatýkali nebo odesílali rolníky zpět do vesnic. Hlídky byly i ve městech a vybíraly z front hladové rolníky a odesílaly je zpět do vesnice. Tak se povedlo sovětské vládě udělat „hranice“, a to jak do jiných zemí, tak z vesnic do měst.⁴³

Rozhodnutí zavést černé seznamy a uzavřít hranice vytvořilo dokonalé podmínky pro hladomor, který sice již probíhal, ale rozhodně nikoliv v takovém měřítku jako po zavedení těchto rozhodnutí. Nejhorším rokem hladomoru byl bezpochyby rok 1933, kdy hladovění dosáhlo vrcholu. Nejrozšířenějším způsobem sebezáchovy se staly krádeže především v kolchozech, kde lidé brali, co si jen vzít mohli. Objevily se i případy kanibalismu, které nebyly ojedinělé. Jídlo se dalo sehnat ve městech, kde však jídlo bylo na potravinové lístky, které dostávali zaměstnanci státního sektoru. Nejdůležitějším a skoro jediným zdrojem pomoci se tak paradoxně stali sovětské státní úředníci a sovětské úřady.⁴⁴

⁴¹ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 177-179

⁴² NAIMARK N.M. (2010): *Stalin's Genocides*. Princeton, Princeton University Press, s. 73

⁴³ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 180-185

⁴⁴ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 230-233

Timothy Snyder píše ve své knize *Černá zem* o důležitosti státního občanství nebo státních institucí, které dokud fungovaly, tak pomohly ochránit spoustu židů před holocaustem. To se zde dá porovnat státní instituce se školami, nemocnicí, sirotčinci a dětskými domovy. Tyto instituce se pro řadu lidí a dětí staly záchranou před hladomorem. Hlavně sirotčince se staly cílem matek, které chtěly zachránit své děti.⁴⁵ Tato důležitost státních instucí byla dána také tím, že Sovětský svaz systematicky zlikvidoval skoro jakákoliv na státě nezávislá zařízení, kterými byly kostely, dobročinné spolky nebo soukromé podniky. Další institucí, kde se dalo sehnat jídlo, ale která nebyla moc populární, byly valutové obchody Torgsin. Tyto prodejny se otevřely v roce 1931 pro sovětské občany, kteří zde mohli za zboží směnit zahraniční peníze nebo zlato. V průběhu let 1932-1933 se zvýšily počty těchto prodejen a zažívaly ohromný nárůst tržeb. Na to reagovala i sovětské politbyro, které v listopadu roku 1932 povolilo i prodej stříbra. Tento nárůst počtů prodejen však nebyl náhodný, protože sovětské vedení si uvědomovalpříspěvní do státního rozpočtu. Pro spoustu hladovějících to však bylo jediné místo, kde se daly bez problémů sehnat potraviny. Sovětské vedení se také dovolilo psát dopisy do zahraničí o pomoc. Lidé pak museli čtvrtinu nebo polovinu odevzdat úřadům, ale tento t obchod stejně mnohým lidem zachránil život. Lidé si však samozřejmě uvědomovali, že existence těchto prodejen má za cíl obrát hladovějící rolníka o poslední možnost obživy a to bylo často dědictví předků (např. zlato), které se dědilo po generace.⁴⁶

Ukrajinský hladomor dosáhl svého vrcholu v roce 1933 v období jara. Sovětské vedení v květnu schválilo potravinovou pomoc pro Ukrajinu a to hlavně pro pohraniční oblasti. Pro období sklizně byly na venkov vyslány řady studentů a dělníků, aby nahradili chybějící obyvatele. Pozastavily se také rekvizice obilí, které už měly byly transformovány do pouhé daně ze sklizně. Také byl vydán dekret o zastavení zatýkání a snížení počtu vězňených ve věznicích. V Sovětském svazu bylo ve vazbě až 800 tisíc lidí a režim situaci sotva zvládal. Pro Ukrajinu byly sníženy vývozní dávky, které byly pořád vysoké. Byla to výrazná změna, oproti minulým rokům. Ukrajínští komunisté také změnili názory na rekvizice a začali si „uvědomovat,“ že za problémy v zemědělství může hlavně ukrajinský nacionalismus. Stalin pak na XXVII. sjezdu strany promluvil o Ukrajině a důrazně označil ukrajinský nacionalismus za hlavní hrozbu. Po tomto projevu předstoupilo ukrajinské vedení a vzalo plnou odpovědnost za chyby v zemědělství, což s ohledem na průběh hladomoru působí velice zvláště. Stalin se však o hladomoru ani nezmínil, vinu přičítal pouze a výslovně

⁴⁵ SNYDER T. (2015) *Černá zem: holokaust – historie a varování*. Praha, Paseka, s. 227

⁴⁶ APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 234-240

ukrajinskému nacionalismu a ukrajinské kontrarevoluci. Také, zde odsoudil politiku ukrajinizace. Na jaře 1934 následovaly další úlevy. Rolníkům bylo dovoleno ponechat si jídlo. Na neobděláné oblasti dostala Ukrajina osivo, které mělo být zapůjčeno.⁴⁷

1.5 Hladomor a jeho důsledky

Jsem si vědom, že není možné obsáhnout v jedné kapitole strašlivé důsledky hladomoru v letech 1932-1933. Přesto se však pokusím tyto důsledky nastínit v rámci mé práce. Hlavním problémem, se kterým se potýká jakákoliv studie o hladomoru v letech 1932-1933, jsou počty obětí a to především díky nedostatku dokumentů a špatnému vedení záznamů. Velký počet lidí odcházel z vesnic do měst, kde lidé umírali na silnicích a ulicích a to jen znásobilo nemožnost vést jakékoli smysluplné záznamy. Samozřejmě pak zůstává, že sám sovětský režim tyto problémy příliš neusnadňoval. V roce 1937 proběhlo první sčítání lidu a to dokumentovalo velké ztráty obyvatelstva na Ukrajině. Zjistilo se, že obyvatel na Ukrajině je méně než se předpokládalo, dokonce nižší než při sčítání v roce 1926. Vzhledem k těmto skutečnostem se tak rozhodlo sovětské vedení označit sčítání za „vadné“ a jeho organizátory uvěznilo nebo popravilo. Většina dokumentů ze sčítání byla zničena nebo byla zkompromitována a v roce 1939 se rozhodlo sovětské vedení pro nové sčítání lidu, které bylo po řadu let považováno za nejlepší model sovětského sčítání lidu, ale také za velice chybný, což se zjistilo v roce 1990.

Při porovnávání oficiálních publikovaných údajů a těch původních, které byly v archivech, se totiž ukázaly značné nesrovnalosti. Zřejmým důvodem bylo vědomé falšování dokumentů za cílem skrýt veliké ztráty obyvatelstva, které byly zřejmě zdokumentovány již při sčítání v roce 1937.⁴⁸ Odhaduje se, že mezi lety 1932-1933, zemřelo na následky hladomoru až 4,5 milionu lidí. Toto číslo je tvořeno 3,9 miliony *přímých* ztrát neboli prostých úmrtí a 0,6 milionu *nepřímých* ztrát (a což jsou hlavně nenarozené děti). Na Ukrajině v období hladomoru žilo asi 31 milionů obyvatel a celkové ztráty (přímých i nepřímých) se rovnají 15,3% celkové populace žijící v roce 1933 na Sovětské Ukrajině (nutné je ovšem připomenout, že západní Ukrajina byla v meziválečném období polská).⁴⁹ Většina úmrtí nastala v roce 1933, kdy umřelo přes 90% obyvatel a většina z nich v prvních šesti měsících

⁴⁷APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský, s. 245-247

⁴⁸RUDNYTSKYI O., LEVCHUK N., WOLOWYNA O., SHEVCHUK P., KOVBASIUK A. (2015): „Demography of a Man-Made Human Catastrophe: The Case of Massive Famine in Ukraine, 1932-1933“ in: *Canadian Studies in Population* 42, č. 1-2, s. 57-58

⁴⁹RUDNYTSKYI O., LEVCHUK N., WOLOWYNA O., SHEVCHUK P., KOVBASIUK A. (2015): „Demography of a Man-Made Human Catastrophe: The Case of Massive Famine in Ukraine, 1932-1933“ in: *Canadian Studies in Population* 42, č. 1-2, s. 69

tohoto oku. K většině úmrtí došlo ve venkovských oblastech, kde ztráty činily 91% a to znamenalo 3,7 milionu lidí. Na venkově bylo samozřejmě v letech 1932-1933 mnohem více přímých ztrát než v městských oblastech, zatímco v roce 1934 jsou čísla opačná. To poukazuje, že počáteční účinky hladomoru byly více pociťovány na venkově, zatímco města byla více ovlivněna až v roce 1934.

Zajímavou statistikou je délka života na sovětské Ukrajině v letech 1932-1934, která ukazuje jak nápadně prudký byl pokles délky života a jaký byl dopad hladomoru na Ukrajině. Před rokem 1932 se průměrná délka života městských obyvatel pohybovala mezi 40-46 lety u mužů a 47-52 lety u žen a u venkovských obyvatel to byl údaj 42-44 u mužů a 45-48 let u žen. Muži narození v roce 1932, ve městě či na venkově, pak měli mít délku života přibližně 30 let ženy narozené v tomto roce mohly očekávat, že se dožijí 40 let. U mužů i žen narozených v roce 1933 byla tato čísla výrazně nižší, protože muži a ženy ve městech se dožili v průměru 19 let a 26 let. Velký rozdíl byl naproti tomu ve vesnicích, kde se muži dožívali 4-5 let a ženy 6-7 lety.⁵⁰

Statistiky tak ukazují značné rozdíly mezi hladovějícími ukrajinskými regiony. V minulosti postihovala sucha a hladomory hlavně oblasti jižní a východní Ukrajiny jako jsou: Charkovská oblast, Doněcké, Dněpropetrovská. Také oblasti Oděská a Záporožska, které byly závislé na pěstování obilí. Tak tomu bylo například při hladomoru v roce 1921-1923, kdy hlad postihl hlavně jižní oblasti, kde se pěstuje obilí. Předpokladem tak bylo, že hladomor v roce 1932-1933 postihne právě tuto stepní oblast východní a jižní země, ale to se nestalo a statistiky ukazují, že nejvíce úmrtí bylo v Kyjevské a Charkovské oblasti, kde docházelo v minulosti k hladomorům zřídka. V Kyjevské oblasti byla úmrtnost 23% nad úrovní běžné úmrtnosti, v Charkovské oblasti to bylo 24%, zatímco v oblasti kolem Vinnyce a byla úmrtnost 13%. V Oděské a Dněpropetrovské oblasti to bylo 14% a 13%. V Doněcké oblasti to bylo 9% a v Černihovské rovněž 9% úmrtnosti.

K vysvětlení těchto rozdílů v procentech úmrtnosti nabízejí demografové čtyři přístupy. Jsou zkoumané faktory související s nástupem hladomoru a přímých ztrát v letech 1932-1934 a tato první přístup je historický: Předpokládá, že hladomor bude mít podobný průběh jako v letech 1921-1923 a že bude postižena hlavně jižní část Ukrajiny, kde se pěstuje hlavně obilí. Nestalo se tak a nejpostiženější oblastí se staly severovýchodní části Kyjeva a Charkova. Druhá hypotéza je ekologická: Ukrajina může být rozdělena do tří přírodních zón a

⁵⁰ RUDNYTSKYI O., LEVCHUK N., WOLOWYNA O., SHEVCHUK P., KOVBASIUK A. (2015): „Demography of a Man-Made Human Catastrophe: The Case of Massive Famine in Ukraine, 1932-1933“ in: *Canadian Studies in Population* 42, č. 1-2, s. 64-65

to smíšený les, lesostep a step. Zatímco smíšený les je pokryt mokřinami a lesy s bohatou přírodní krajinou, lesostep je pokryta na severu lesy a na jihu stepí a stepní oblast je v nížině a jepokryta trávou a malými nebo žádnými stromy. Podle tohoto přístupu by nejvíce úmrtí mělo být ve stepní oblasti a nejméně ve smíšeném lese. Hlavní důvod je, že při zabavení veškerého obilí, často i veškeré jídlo, mohli lidé v oblastech lesů najít více potravy než lidé ve stepích.

Tato hypotéza nevysvětluje regionální rozdíly úmrtnosti, protože nejvíce přímých ztrát je v oblastech lesostepí a ne v oblasti stepí. Třetí přístup je hraniční: Ta ukazuje, že blízkost mezinárodních hranic s Moldavskem, Polskem nebo Rumunskem mohla mít vliv na úmrtnost. Tento přístup také poukazuje na politiku sovětského vedení v pohraničních pásech, kde byl zájem o to, aby zůstal obydlen. Čtvrtý přístup je ekonomický: Tato hypotéza nemá za cíl vysvětlit nadměrné umrtí v regionech, ale má poukázat na vládní politiku a rozhodnutí, které ovlivnilo počty obětí. Podle této hypotézy se sovětské vedení rozhodlo v období hladomoru politicky zvýhodnit jižní část Ukrajiny kvůli ideálním předpokladům k produkci obilí do příštích let. Podobně také vypadá Doněcká oblast, která taky patří do zvýhodněné kategorie oblastí, které byly postiženy méně než jiné oblasti. Tato oblast nebyla zvýhodněna kvůli obilí, ale kvůli zprůměrnění této oblasti.⁵¹

Důležitým důsledkem, který byl způsoben hladomorem, byl nedostatek pracovních sil na Ukrajině. Sovětské vedení řešilo tento problém nejprve vysíláním studentských a pracovních brigád, které měly pomoci se sklizní. Sovětské vedení vědělo, že tento stav není dlouhodobě udržitelný a proto se rozhodlo zavést program dosídlování, který měl zajistit, že chybějící ukrajinské rolníky nahradili obyvatelé z jiných částí Sovětského svazu. Hlavní důvod byl ekonomický, bylo potřeba zajistit lidi pro pěstování obilí pro stát. Přesídlování proběhlo ve dvou vlnách. V první vlně dorazilo na podzim roku 1933 z Ruska a Běloruska na 117 tisíc rolníků, to představovalo 21 000 rodin. Ve druhé vlně dorazilo nejen z Ruska, ale také z jiných regionů Ukrajiny přibližně 20 000 rodin. Toto druhé přesídlení nemělo takový vliv na změnu etnického složení na Ukrajině jako mělo první přesídlování.⁵²

Je také důležité poukázat na rozdílné vnímání událostí na Ukrajině. Zatímco západní veřejnost (včetně většiny českého tisku) považovala hladomor za nechtěný důsledek provedené zemědělské reformy, ukrajinská emigrace chápala hladomor jako nástroj pro

⁵¹ WOLOWYNA O., PLOKHY S., LEVCHUK N., RUDNYTSKYI O., KOVBASIUK A., SHEVCHUK P. (2016): „Regional Variations of 1932-1934 Famine Losses in Ukraine“ in: *Canadian Studies in Population* 43, č. 3-4 s. 186-189

⁵² YEFIMENKO H. (2013): „Resettlements and Deportations during the Post-Holodomor Years (1933–1936): A District-by-District Breakdown, překl. Marta Olynyk, Holodomor Research and Education Consortium s. 1-4

zlomení a fyzickou likvidaci ukrajinského národa. Obě dobová hodnocení mají dodnes své následovníky (i mezi historiky), kteří vedou diskuzi o interpretaci těchto událostí.⁵³

⁵³ HAPEREN M., HAWE W., KIERNAN B., MENNECKE M., ÜNGOR Ü., ZWAAN T., ZIEGLER A. (2015): *Holokaust a jiné genocidy*. Polanka nad Odrou, Občanské sdružení PANT, s. 182

2. Terminologické vymezení

2.1 Genocida

2.1.1 Definice genocidy podle Raphaela Lemkina

Pojem genocidy poprvé definoval Raphael Lemkin v roce 1944. Genocida měla znamenat zničení národa nebo etnické skupiny. Genocida neznamena okamžitou anihilaci národa ,ale spíše je to kordinovaný plán činností za cílem eliminace esenciálních základů života národů nebo skupin s cílem vyhlazení skupin samotných. Hlavními cíly takových plánů je rozklad politických a sociálních institucí, kultury, jazyku, nacionálního cítění, náboženství a ekonomické existence národních skupin, včetně zničení personálního bezpečí, svobody, zdraví, důstojnosti. Genocida je zacílena proti národní skupině jako entitě a zahrnuté činnosti nejsou cíleny proti jednotlivcům, ale proti členům národních skupin.

Genocida má dvě fáze. První je destrukce národních vzorů utiskované skupiny. Druhá je vnučování národních vzorů utiskovatelů. Toto vnučování může být uskutečňováno na utiskovanou populaci nebo na teritorium samotné a to za účelem odstranění populace a kolonizace prostoru národem utiskovatele. Denacionalizace byla v minulosti používána k popisu destrukce národních vzorců. Nicméně se zdá, že toto slovo je neadekvátní neboť: 1) Neznamena(nezahrnuje) zničení biologické struktury obyvatel, za 2) Ve významu zničení jednoho národního vzoru nezahrnuje vnučování národního vzoru utlačovatele 3) Denacionalizace je definovaná některými autory pouze jako ztráta občanství.⁵⁴

Techniky genocidy podle Raphaela Lemkina

Popisuje je na příkladech sfér uskutečňování genocidy.

Techniky genocidy, které německá okupace rozvinula v různých zemích, reprezentují kordinované útoky na všechny elementy národnosti. Na příkladu této teorie je patrné Lemkinovo zaujetí druhou světovou válkou a jednáním zemí Osy vůči okupovaným územím a okupovanému obyvatelstvu. Genocida byla uskutečňována v následujících polích (fields):

1) Politické

⁵⁴ LEMKIN R. (1944). *Axis rule in occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*. Washington [D.C.], Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law.s. 79-81

V okupovaných částech byly lokální instituce vlády zničeny a nahrazeny administrativou utlačovatele. Každá připomínka bývalého národního charakteru byla vyhlazena. Dokonce byly změněny komerční značky a nápisy na budovách, silnicích a ulicích, stejně jako jména komunit a lokalit. Za účelem ještě více narušit jednotu, mohou být zavedené politické strany a jejich členové z místní populace mohou kolaborovat a získávat politická privilegia. Tyto strany mohou získávat také speciální ochranu u soudů. Ostatní politické strany jsou rozpuštěny. Ve spojení s touto politikou vnucování národních vzorců v začleněných teritoriích organizovali utlačovatelé systém kolonizace těchto teritorií.

2) Sociální

Destrukce národního vzorce v sociální sféře byla uskutečňována zrušením lokálního práva a lokálních soudů a byla vnucována práva a soudy utlačovatele. Vzhledem k tomu, že sociální struktura národa je životně důležitá pro jeho národní rozvoj, usiluje se také o takové změny, které by mohly oslabit národní duchovní zdroje. Ustředním cílem tohoto útoku je inteligence, protože tato skupina je elitou národa a organizuje odboj. Velmi často bývá právě proto oddělena od zbytku populace.

3) Kulturní

V okupovaných částech má místní populace vlastní jazyk v životě ve školách i u tisku. Za účelem zabránění vyjádření národního ducha skrze umění a umělecká média bývají použity přísné kontroly všech kulturních aktivit. Po všech osobách spojených s malbou, sochařstvím, hudbou, literaturou a divadlem je vyžadováno obstarání licencí pro pokračování v jejich aktivitách. Kontrola v těchto sférách je vykonávána skrze určenými autoritami.

4) Ekonomická

Zničení základů ekonomické existence národní skupiny sebou nezbytně nese paralyzování jeho rozvoje a dokonce úpadku. Snižování životního standartu vytváří těžkosti v naplnění kulturně-spiriturních požadavků. Denní boj o živobytí a o fyzické přežití může ničit přemýšlení, jak v obecných, tak národních termínech. Účelem utlačovatele bývá vytvořit právě takové podmínky pro lidi okupovaných zemí. Utlačovaní mohou být velmi brzo zbavení základních pravidlech existence. Účelem okupantů je přesun ekonomických zdrojů od utlačovaných pro svou vlastní potřebu. Utlačovaná skupina musí být ožebračena pro obohacení utlačovatelů. To bývá často dosaženo konfiskací majetku.

5) Biologická

V okupovaných zemích u lidí s nestejnou krví či etnicitou následuje politika depopulizace. Mezi metody, kterými je toho dosahováno, patří přijetí opatření vypočítaného ke snížení porodnosti národní skupiny, zatímco současně jsou učiněna opatření na podporu porodnosti národa utlačovatele. To je většinou dosaženo zákazem sňatků. Snížená porodnost je dosažena separací mužů od žen. Toto se docílilo deportací na nucené práce. Navíc tato podvýživa (undernourishment) rodičů, diskriminace v přidělech jídla přináší nejen snižování porodnosti, ale také snižování schopnosti přežití dětí narozených nezletilým rodičům.

6) Fyzická

Fyzické oslabení a dokonce zničení národní skupiny v okupovaných zemích se provádí hlavně následujícími způsoby:

- 1) Rasová diskriminace ve stravování. Země utlačovatelů dostává potraviny na úkor národa utlačovaných. Výsledkem této diskriminace je zhoršení zdraví a zvýšení úmrtnosti u utlačovaných národů.
- 2) Ohrožení zdraví. Nežadoucí národní skupiny jsou také zbavovány základních potřeb pro život, jak jsme zmínili. Jedná se hlavně o potraviny, ale také o druhou metodou tj. rekvizici teplých oděvů a přikrývek v zimě.
- 3) Masová likvidace. Techniky masové likvidace bývají použity proti národnostním skupinám, kde se likvidují elity i obyčejní obyvatelé. Intelektuálové jsou likvidováni, protože jsou vždy považováni za hlavní nositele národních myšlenek. V době okupace bývají převážně podezřelí z organizování odboje. Toto je vlastně základní podmínka genocidy.

7) Náboženská

V zemích, kde náboženství hraje důležitou roli v udržování národní identity a praxe, zvláště na poli vzdělání, utlačovatel se snaží narušit tyto národní a náboženské vlivy.

8) Morální

Za účelem oslabit duchovní rezistenci národní skupiny, utlačovatel může vytvářet atmosféru morálního znehodnocení v rámci této skupiny. Podle tohoto plánu mentální energie skupiny by měla být koncentrována na základní instinkty a měla by být odkloněná od morálního a národního myšlení. Pro realizaci takového plánu je důležité, aby touha povrchním individuálním potěšením nahradila touhu po kolektivních pocitech a ideálech

založených na vyšší morálce. To může být dosaženo například podporou konzumací alkoholu, který se stává levnější a naopak cena jídla stoupá.⁵⁵

2.1.2 Definice genocidy podle OSN

Úmluva o genocidě stanoví, že trestný čin genocidy může nastat v souvislosti s ozbrojeným konfliktem mezinárodním, ale také v souvislosti s mírovou situací, chápání toho, co představuje genocidu, má tendenci být širší než obsah normy podle mezinárodního práva. V této úmluvě znamená genocida jakýkoli z následujících činů spáchaných s úmyslem *zničit, zcela nebo zčásti národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou*. Úmluva o genocidě obsahuje úzkou definici zločinu genocidy, který zahrnuje dva hlavní prvky:

Mentální prvek: Důležitý zde je především *záměr* zničit, zcela nebo zčásti národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou.

Fyzický prvek:

- 1) zabíjení členů skupiny
- 2) způsobení vážného tělesného nebo duševního poškození členů skupiny;
- 3) úmyslné ovlivnění skupinových životních podmínek, které byly vypočteny tak, aby způsobily úplné nebo částečné fyzické zničení;
- 4) zavedení opatření, jejichž cílem je zabránit narození dětí v rámci skupiny
- 5) násilný převod dětí ze skupiny do jiné skupiny.

Záměr je velice obtížné určit. Aby se mohla konstatovat genocida, musí existovat prokázaný úmysl pachatelů fyzicky zničit národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu. Podstatou je, že oběti genocidy jsou úmyslně zničené, *nikoli náhodně. Je to kvůli jejich skutečnému nebo vnímanému členství v jedné ze čtyř skupin chráněných podle úmluvy* (což vylučuje například politické skupiny). To znamená, že cílem zničení musí být skupina jako taková, a nikoli její členové jako jednotlivci.⁵⁶

⁵⁵ LEMKIN R. (1944). *Axis rule in occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*. Washington [D.C.], Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law. s. 82-90

⁵⁶ United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. *Genocide*. Získán z <https://www.un.org/en/genocide-prevention/genocide.shtml> (vlastní překlad)

2.1.3 Definice genocidy podle Normana N. Naimarka

Dle Naimarka je genocida součástí lidské historie od jejího počátku. Není důvod si myslet, že naši předkové byli více či méně civilizovanější než my, pokud šlo o eliminování národů či podezřelých nepřátel. Rozšířené rodiny a klany běžně vyhlazovaly své nepřátele, stejně jako v antických říších či moderních národních státech nařizovaly masové zabíjení imaginárních či reálných nepřátel. Genocida má dva rozměry, vnitřní a vnější. Vůdci ze společností primitivních či moderních, malých či velkých, se otočili proti vnitřní skupině (kmenové, etnické, náboženské, sociální) a hledali cesty, jak je eliminovat a především způsobit, jak si zachovat privilegia, udržet moc a nashromáždit bohatství. Chtěli dobýt a podmanit si okolní nebo vzdálené oblasti z mnoha různých důvodů a zabili nebo potlačili národy za účelem získání jejich půdy a zdrojů.

Podle Naimarka se musí jakékoliv uvažování o světové historii genocidy vypořádat s otázkou její definice. Pro porozumění zvláštního charakteru genocidy jako „zločinu všech zločinů“ je zásadní rozlišovat od ostatních strašlivých zvěrstev proti lidské bytosti vykonaných v průběhu staletí. Genocida je odlišnou kategorií ostatních zločinů jako je rabování, zabíjení rukojmích, použití plynu a zabíjení válečných zajatců. Genocida se také liší od zločinů proti lidskosti, které Římské smlouvy z roku 1998 klasifikují jako vraždu, vyhlazování, zotročování, depopulaci nebo násilný přenos populace, mučení a různé sexuální zločiny, včetně znásilnění..⁵⁷

2.1.4 Definice genocidy podle Yvese Ternona

Podle Ternona má pojem genocida přesný význam, který je vystavován tlakům a manipulacím, a proto je nezbytné ho kodifikovat a tím zabránit jakýmkoliv odchýlkám v jeho významu.⁵⁸ Definice genocidy je podle Ternona i úmysl zničit nebo zlikvidovat úplně nebo částečně etnickou, náboženskou či rasovou skupinu. Genocida není omezena jen na totální likvidaci celé skupiny, ale i na likvidaci podstatné části skupiny.⁵⁹ Podle Ternona je genocida zločin, který popírá samotnou podstatu existence člověka, je to snaha zbavit se vrozených dispozic člověka, kterého snižuje na úroveň zvířete. Ternon zastává názor, že za genocidu je vždy přímo odpovědný stát. Genocida je podle něj vykonání vůle svrchovaného státu. Tento zločin státu je genocidou, která se odlišuje od masakrů, které mohou způsobit vojska či bandité. Vznik genocidy je vždy spojena s eliminací či likvidací určité etnické, rasové nebo

⁵⁷ NAIMARK N. M. (2017): *Genocide: A World History*. New York, Oxford University Press, s. 4-10

⁵⁸ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 6-7

⁵⁹ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 35

náboženské skupiny, která je likvidována vždy za aspoň částečné podpory vládnoucí politické třídy, za určité spoluúčasti nebo podpory státních orgánů. Stát jako suverén se nadřazuje právu a morálce. Stát, když nařídí genocidu, má ji zcela pod kontrolou, určí pravidla a poté kontroluje průběh vraždění.⁶⁰ Genocida v moderní době se neodehrává za hranicemi státu, ale právě uvnitř pluralitních společností. Každý moderní stát je v dnešní době pluralitní společností, která obsahuje rozdílné skupiny náboženských, etnických, politických, rasových a kulturních menšin. Tyto skupiny jsou vystavovány riziku hlavně v dobách sociálních změn, kdy se právě tyto skupiny dají použít jako obětní beránek.⁶¹

Důležitou otázkou je podle Ternona, jak prokázat *úmysl* genocidy. Vedoucí činitelé země, kteří vědí o občanech, jež ohrožují existenci nějaké skupiny lidí, jsou povinni s touto nezákonností skoncovat. Jestli to neučiní, tak se tím pádem stávají spoluviníky zločinu. Tento úmysl ponechat věcím volný průběh, je v případě státní moci stejné, jako úmysl to učinit.⁶²

Pro začátek genocidy je typické zničení identity obětí, které probíhá nejprve slovně. K likvidaci skupiny je nezbytné zbavit lidi lidské přirozenosti. Pro zbavení lidské přirozenosti je důležité zbavit oběti občanských a lidských práv. To upření občanství je upření jejich individuality. Na tuto diskriminaci navazuje posílení nepřátelství většiny proti skupině a také tuto skupinu zviditelnit. Aby se zajistilo, nezabíjení lidí, používá stát slovník dezinfektora, který odstraňuje a léčí. Tento slovník poté oběti přirovnává k červům, bacilům či parazitům, kterých je potřeba se zbavit. Společnost se musí chránit od špíny nebo se jí musí zbavit chirurgicky od parazitů a červů. V této chvíli je už ničení oběti nebo skupiny zcela nevyhnutelné. Pouhá příslušnost ke skupině nemusí být dobrovolná. Jedinec se nemusí identifikovat se skupinou. Oběti genocidy jsou vybírány podle toho, zda patří do skupiny nebo ne.⁶³

2.1.5 Definice genocidy podle Martina Shawa

Martin Shaw připouští, že jeho definice genocidy je ovlivněna Lemkinovými myšlenkami, avšak umísťuje genocidu především do sociologického rámce. Shaw definuje genocidu jako „forma násilného sociálního konfliktu nebo války mezi vojenskými silami,

⁶⁰ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 46-51

⁶¹ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 58-61

⁶² TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 71-75

⁶³ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 76-82

kteří mají za cíl zničit civilní sociální skupiny a tyto skupiny a další aktéry, kteří odolávají jejich zničení.“⁶⁴

Dle Shawa povaha genocidy jako konfliktu závisí na druhu akce prováděné vojenskými silami proti civilistům. Proto také přináší koncept *akce genocidy*. Definuje ji jako „akci ve které vojenské síly zacházejí s civilními sociálními skupinami jako s nepřáteli a mají za cíl zničit jejich reálnou nebo domnělou sociální sílu, prostřednictvím zabíjení, násilí a donucováním jednotlivců.“⁶⁵

Můžeme chápat genocidu jako druh nerovnocenného konfliktu mezi dvěma aktéry (skupinami), který je definován především typem akce prováděným silnější stranou. Toto vymezení genocidy je odlišné od předchozích právě v definování ji jako konfliktu, což je radikální změna oproti těm, kteří ji chápou jako jednostrannou a bezmocnou. Shawa definice uznává základní mocenskou nerovnost mezi ozbrojenými silami a civilními skupinami, odmítá však tuto nerovnost považovat za celkovou a neschopnou nápravy. Oběti chápe jako skupinu, která má možnost odporu a vyrovnání sil. Jeho definice je také odlišná ve vymezení genocidy jak organizovaného ozbrojeného konfliktu, který konstituuje válku. Genocida v mírovém čase je formou války proti sociálním skupinám. Shaw ve své definici také vymezuje oběti genocidy jako civilní sociální skupinu namísto běžného definování této skupiny dle její partikulární sociální charakteristiky, tj. rasa, třída, národ, náboženství, etnicita. Zdůrazňuje tedy nevojenskou povahu skupiny. Cíl zničení sociální skupiny není redukován na zabíjení individuálních členů, ale je chápán jako snaha o zničení sociální moci skupiny v ekonomické politické i kulturní sféře.⁶⁶

2.1.6 Srovnání autorů definic genocidy

Většina autorů definic genocidy vychází z práce Raphaela Lemkina. Díky tomu je většina definic podobná Lemkinově vymezení, ovšem s tím rozdílem, že Lemkinovo vymezení se týká zničení celistvého života (sociálního, ekonomického, politického apod.) a pod tento termín by se dal zahrnout také pojem etnocidy (zničení všech kulturních dispozic dané skupiny). Lemkinova teorie se tak odklání od jiných teorií genocidy - to jsou definice Normana Naimarka, OSN, Yvese Ternona i Martina Shawa, kteří jí zasazují do sociologického rámce. Rozdílem od Lemkinovi definice je jiné vnímání definice genocidy, která je v případě Lemkina značně široká a pojímá velkou škálu případů, ale ostatní autoři ji

⁶⁴ SHAW M. (2007): *What is Genocide?*. Cambridge, Polity Press, s. 151

⁶⁵ SHAW M. (2007): *What is Genocide?*. Cambridge, Polity Press, s. 152

⁶⁶ SHAW M. (2007): *What is Genocide?*. Cambridge, Polity Press, s. 151-158

zasazují spíše do fyzické likvidace obyvatel. Podle Lemkina do genocidy nepatří pouze fyzická likvidace skupiny, podle rasy, etnicity nebo náboženství, ale také zničení skupinové identity. To může být potlačením nebo zničením rodného jazyka, náboženských struktur a tradic. Nicméně od Lemkinovy teorie se další autoři částečně odklání. K likvidaci skupin je také zapotřebí zbavit lidi jejich lidské přirozenosti, toto probíhá ze začátku slovně, poté prostřednictvím zbavení občanských práv.

Následující bod, který je všem autorům v definování genocidy společný, je úmysl zlikvidovat skupinu definující se na základě rasy, náboženství, třídy či etnicity. Přestože úmysl je ve většině případů těžké určit, je zároveň nezbytné ho prokázat. Jak jsme již zmiňovali u Ternona, za úmysl dá označit i nezasáhnutí státu proti likvidaci lidí nebo utajování genocidy. Podle něj je důležitá při genocidě státní moc, bez které je genocida neproveditelná a to i ve formě pasivní rezistence (tím se stává spolupachatelem). Shaw chápe genocidu jako druh nerovného konfliktu mezi dvěma skupinami, který je definován především typem akce prováděným silnější stranou. Ten definuje oběti jako civilní sociální skupinu, která není bezmocná a může klást odpor. Pokud bychom chtěli vytvořit elementární přehled znaků, podle kterých můžeme definovat genocidu (dle prací zmíněných autorů), jsou to: především 1) záměr musí být zničit, zcela nebo zčásti národní, etnickou, rasovou, politickou nebo náboženskou skupinu jako takovou, ale také 2) rozklad politických a sociálních institucí, kultury, jazyku, nacionálního cítění, náboženství. S bodem číslo 1) je také spojena 3) destrukce personálního bezpečí, svobody, zdraví, důstojnosti a 4) cílem je skupina a nikoliv jednotlivci.

2.2 Etnická čistka

Pro pochopení termínu etnická čistka považuji za důležité ujasnit, co je chápáno pod pojmem etnický. Pro potřebu této práce vymezuji tento pojem tak, jak ho používá T.H. Eriksen. Slovo „etnický“ pochází z řeckého slova „ethnos“, tj. barbar nebo pohan. Eriksen chápe etnicitu jako aspekt sociálního vztahu mezi osobami, které se pokládají za zásadně odlišné od členů jiných skupin, s nimiž vstupují do kontaktu. Etnické skupiny se zakládají na mýtech o společném původu. Podle Eriksena každý člověk náleží k nějaké etnické skupině. Ty nejsou izolované, ale v kontaktu s jinými skupinami a v jistém smyslu se právě tímto kontaktem tvoří. To znamená, že etnické vztahy se vytvářejí jako odpovědi na životní nároky a výzvy. Etnicita spočívá především v rozdělení mezi My a Oni. Bez takového rozdělení

nemůže existovat, neboť etnicita předpokládá vztah mezi jasně vymezenými nebo vymezujícími se kategoriemi, jejichž členové se považují navzájem za odlišné nebo odlišující.⁶⁷ Etnické skupiny se definují zevnitř samotnými členy skupiny. Etnické hranice jsou propustné a proudí jimi tok informací, interakcí i osob.⁶⁸

2.2.1 Definice etnické čistky podle OSN

Termín etnické čistky se začal používat v souvislosti s válkou v Jugoslávii, která probíhala v 90. letech. Etnické čistky nebyly podle mezinárodního práva uznány za nezávislý zločin, neexistuje tedy přesná definice tohoto pojmu ani přesné činy, které lze kvalifikovat jako etnické čistky.⁶⁹ Komise odborníků OSN, která byla pověřena prozkoumávat porušení humanitárního práva v Jugoslávii, ve své závěrečné zprávě definuje, co je to etnická čistka.

Etnická čistka je účelná politika, která je navržena jednou etnickou nebo náboženskou skupinou, která má terorem a násilným *způsobem odstranit civilní obyvatelstvo jiné etnické nebo náboženské skupiny z určité zeměpisné oblasti*. Donucovací postupy, které jsou používány k odstranění civilního obyvatelstva mohou zahrnovat vraždu, mučení, svévolné zatčení a zadržení, mimosoudní popravy, znásilnění a sexuální útoky, vážné fyzické zranění civilistů, uvěznění civilního obyvatelstva v ghetto oblastech, násilné odstranění, přemístění a deportace civilního obyvatelstva, úmyslné vojenské útoky nebo hrozby útoků na civilisty a civilní oblasti, použití civilistů jako lidských štítů, ničení majetku, loupeže osobního majetku, útoky na nemocnice. Komise odborníků dodala, že tyto praktiky mohou také představovat zločiny proti lidskosti a lze je přizpůsobit konkrétním válečným zločinům. Kromě toho by tyto činy mohly rovněž spadat do smyslu úmluvy o genocidě.⁷⁰

2.2.2 Definice etnické čistky podle Normana M. Naimarka

Podle Naimarka je pojem etnická čistka spojen hlavně s válkou na Balkáně, a v té době mezinárodně užívat. Tento termín nebyl definován a nebyl zanesen v právu jako tomu bylo u genocidy. Podle Naimarka bylo důležité vyvinout nový termín, neboť genocida a etnická čistka jsou dva různé jevy, které jsou odlišné. Etnickou čistku definuje jako

⁶⁷ ERIKSEN T. H. (2012): *Etnicita a nacionalismus*. Praha, SLON, s. 18-47

⁶⁸ ERIKSEN T. H. (2012): *Etnicita a nacionalismus*. Praha, SLON, s. 73-75

⁶⁹ United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. *Ethnic Cleansing*. Získán z <https://www.un.org/en/genocide-prevention/ethnic-cleansing.shtml> (vlastní překlad)

⁷⁰ United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. *Ethnic Cleansing*. Získán z <https://www.un.org/en/genocide-prevention/ethnic-cleansing.shtml> (vlastní překlad)

„odstranění určitého národa z konkrétního teritoria, tj. zmocnění se území, které obývá a tedy zbavení se národa, který zde žije.“

Termín etnické čistky má tak blízko k nucenému odchodu, který může proběhnout legálními či nelegálními prostředky. V případě likvidace etnika, které žije na daném území, se etnická čistka blíží genocidě a rozdíl je pouze v původním úmyslu. Naproti tomu je genocida plánovaná likvidace určité etnické, náboženské nebo národní skupiny osob. Rozdíl mezi genocidou a etnickou čistkou komplikuje skutečnost, že vysídlování často provází násilí, takže mnoho vysídlovaných přichází o život a etnická čistka se může proměnit v genocidu. Původním záměrem většinou nebývá vyvraždit etnikum jako takové, ale právě deportace často vypadající jako vyhlazovací akce. Při deportacích často umírají lidé z hladu, žízně a nemocí. Může se také označovat čistkou politických nepřátel, jako tomu bylo v Sovětském svazu. Podle Naimarka je pro pochopení etnických čistek zásadní pochopení souvislostí i s okolnostmi. Pojem etnicita se dá velmi těžko definovat, protože jejich význam určují majoritní skupiny, jestliže chtějí charakterizovat jinakost.

Hranice etnicity se neustále mění, nemá pevné hranice, vymezuje se, kdo do ní patří a kdo nepatří. Hranice etnicity se mění v průběhu času, také ji určují okolnosti v rámci jednoho společenství, ale v průběhu etnické čistky je často etnicita viděna jako bezproblémová a stabilní kategorie „přiřazená“ ke každému člověku. Pro Naimarka byly etnické čistky výsledkem vzestupu moderního rasového nacionalismu v Evropě v devatenáctém a dvacátém století. Tato extrémní forma „nacionalismu“ znamenala odmítnutí jinakosti a problémů cizích elementů v národním státě. Další podmínkou, která byla podle Naimarka důležitá, byla role moderního státu, který se formoval zejména na národnostně homogenním základě.⁷¹

2.2.3 Definice etnické čistky podle Andrew Bell-Fialkoffa

Pojem čistky se nemusí vztahovat pouze na etnické skupiny. Mohou to být také skupiny, které se definují náboženstvím, rasou nebo třídou. V této definici se ale budeme soustředit pouze na pojem etnických čistek, který není jednoznačně definován. Proto je nutné se zaměřit na oddělení pojmů etnické čistky od genocidy. Právě genocidu Fialkoff popisuje jako akt, který si svým rozsahem hrůzy a masového vraždění zasluhuje, aby se s ní zacházelo jako se zvláštní kategorií, která je nadřazena etnické čistce především v rozsahu

⁷¹ NAIMARK N. M. (2006): *Plameny nenávisti: etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. 8-13

počtu obětí a ničení. Podle Fialkoffa, aby se odstranění určité části obyvatelstva kvalifikovalo jako etnická čistka, musí být vynucená a obyvatelstvo musí být označováno jako nežádoucí.

Etnická čistka obyvatel je záměrná a naplánovaná právě za účelem odstranění nebo odsunu obyvatelstva, které je nežádoucí, a to musí být z důvodu jejich charakteristických rysů jako je například etnický původ. Tato Fialkoffem definovaná etnická čistka je podle něho součástí širšího spojení odstraňování obyvatelstva. Vzorec pro kontinuum odstraňování obyvatelstva je od likvidací obyvatelstva genocidou, přes etnickou čistku, přesun, výměnu až po emigraci pod nátlakem.⁷²

2.2.4 Definice etnické čistky podle Michaela Manna

Podle Manna jsou etnické čistky spojené s moderní dobou a často s národními státy. Tyto vražedné čistky se odehrávaly v moderní době a jsou temnou stránkou demokracie. Demokratické státy nejsou rutině spojeny s etnickými čistkami, ale dvacáté století nám ukazuje mnoho případů, kdy se tomu tak stalo. Etnické čistky jsou ve své podstatě moderní. Moderní dobou myslíme dvacáté století, ve kterém se tyto čistky staly běžnou záležitostí. Vraždící etnické čistky nejsou primitivní a ani cizí, jsou součástí naší civilizace. Etnické čistky jsou také často spojené s nacionalismem, který je nebezpečný, především ve spojení s politikou, která reprezentuje zvrácenou moderní aspiraci k demokracii v národním státě. Demokracie znamená vládnutí lidmi. Ale v moderní době slovo lidé začalo dostalo dva významy.

První je to, co Řekové mysleli slovem „demos“, to znamená svobodní občané nebo lid. Takže demokracie je pravidlem obyčejných lidí. Ale v naší civilizaci lidé také znamenají „národ“ nebo také řeckým pojmem, „ethnos“, etnická skupina - člověk, který sdílí společnou kulturu a smysl pro dědictví, co je odlišný od ostatních národů. Pokud však mají lidé vládnout ve svém vlastním národním státě a pokud jsou lidé etnicky definováni, pak může jejich etnická jednota převážit nad občanskou rozmanitostí, která je pro demokracii zcela zásadní. Podle Manna etnické čistky tak znamenají, že členové jedné skupiny odstraní jinou skupinu z určité lokality, kterou pak definují jako svou vlastní. K většině případů etnických čistek dvacátého století pak došlo v průběhu válek nebo po skončení války a převodech v období míru.⁷³

⁷² BELL-FIALKOFF A. (2003): *Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestina, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Sri Lanka, Transylvánie, Ulster*. Praha, Práh, s. 11-14

⁷³ MANN M. (2005): *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. New York, Cambridge University Press, s. 2-11

2.2.5 Definice etnické čistky podle Philippa Thera

Etnické čistky podle Thera jsou součástí vývoje moderního státu i evropské modernity. Definice etnické čistky se rozumí systematické nucené přesídlení určité skupiny, která se definuje etnicky či národnostně, přesídlení je zpravidla násilné a trvalé. Ve dvacátém století postihovala lidi i celé kultury negativní utopie etnické čistoty. To znamenalo, že státy a jednotlivci prováděli etnické čistky, pálili knihy, ničili kostely, někdy zlikvidovali celé vesnice.

Etnické čistky můžeme rozdělit na čtyři varianty. Útěk ke kterému dochází za války nebo při ozbrojeném konfliktu a ti kdo utekli ho nepovažují za definitivní. Tento útěk se stává etnickou čistkou tehdy, kdy je na základě jejich národnosti nebo etnicity znemožněn návrat. Další variantou je vyhnání, které není založeno na mezinárodních dohodách, ale je založeno na spontánnosti nebo na mstě. Podobné jsou také deportace, které se odehrávají uvnitř jednoho státu a nepřekračují hranice. Čtvrtou variantou etnických čistek je nucené vysídlení, které je podloženo smlouvami. Tato varianta je nejčastější a v dobovém označení byla označena termínem výměny nebo transfer obyvatelstva.

Etnická čistka se liší od genocidy a to hned v několika bodech, liší se ve výsledku, cíle a geografickém rozměru. Cíl etnické čistky je systematické odstranění jedné skupiny obyvatelstva z určité oblasti. Oproti tomu genocida má za cíl vyhlazení určité skupiny obyvatelstva s jasným úmyslem. Rozdíl také můžeme spatřit v počtu obětí. Při etnických čistkách jen v málo případech přesáhne deset procent, za to při genocidě může dosáhnout až sta procent. Etnická čistka je tak prováděna především s cílem vyčistit území od jiné etnicity, kterou přesídlí do státu se stejnou etnicitou. Na rozdíl od genocidy, která se provádí přímo na území státu, je cílem likvidace. Etnické čistky jsou do velké míry spojeny s národním státem, pro kterého národní nebo etnické menšiny nepředstavují obohacení, ale problém. Etnické čistky byly tedy často cílem jak dosáhnout homogenního státu.⁷⁴

2.2.6 Srovnání autorů podle definic etnických čistek

Termín etnické čistky se začal používat v 90. letech a to v souvislosti s válkou v Jugoslávii. Neexistuje přesná definice etnických čistek, která by byla zakotvena v mezinárodním právu. Přesto se však zmínění autoři v zásadním bodě shodují. Etnické čistky

⁷⁴ THER P. (2017): *Temná strana národních států: etnické čistky v moderní Evropě*. Praha, Argo, s. 9-13

definují autoři jako odsun nebo odstranění obyvatelstva z určité oblasti, protože obyvatelstvo je nežádoucí z důvodů etnického původu. Normann Naimark, Philippe Ther a Michael Mann popisují etnické čistky především ve spojení s moderním státem, který podle těchto tří autorů je hlavním strůjcem etnických čistek ve dvacátém století. Moderní stát používal etnické čistky často jako prostředek, kterým docílil homogenního státu.

Pokud bychom zde měli vytvořit elementární přehled znaků, podle kterých můžeme definovat etnickou čistku (dle prací zmíněných autorů), jedná se: 1) odsun či odstranění obyvatelstva z určité oblasti 2) odsun či odstranění musí probíhat na základě etnického původu, náboženského vyznání či národnosti a 3) členové jedné skupiny odstraní jinou skupinu z určité lokality, a tuto definují jako svou vlastní.

3. Pohled autorů na ukrajinský hladomor

3.1 Pohled Raphaela Lemkina na hladomor na Ukrajině

Sovětský svaz se snažil odstranit národní cítění a kulturu, aby mohl vytvořit sovětského občana a sovětský národ. To popisuje Lemkin jako klasický příklad sovětské genocidy. Lemkin nazývá tento příklad jako experiment, kde pomocí rusifikace se má zničit ukrajinský národ. Lemkin zdůrazňoval, že právě ukrajinské národní cítění a snaha o nezávislost je největším problémem sovětské ideje o sovětském národě. Sovětské vedení dávalo rusifikaci zde největší význam. Rozhodli se předělat Ukrajinu a učinit z ní vzor Sovětské republiky.

Podle Lemkina sovětské vedení vědělo, že Ukrajinců je příliš mnoho na to, aby šli odstranit fyzickou likvidací. Zato elita ukrajinského národa, její intelektuální a náboženské části byly poměrně malé a lze je lehce odstranit, což sovětské vedení udělalo a plnou silou udeřilo na elitu ukrajinského národa. Útok byl prováděn deportacemi, vyhnanstvím a dokonce vraždami. První rána byla zaměřena na inteligenci (mozek národa), aby ochromila zbytek národa. Byli deportováni nebo likvidováni učitelé, političtí aktivisté, básníci, spisovatelé a umělci. Spolu s tímto útokem, byl také spojen boj proti církvi (tj. na „ukrajinskou duši“). Následovala vlna zatýkání a deportací kněží. Ukrajinská autokefální církev byla v roce 1932 z velké části zlikvidována.

Lemkin označil sovětský útok na ukrajinské duchovenstvo a inteligenci jako genocidu, neboť tento útok byl zaměřen na národní identitu a cítění, jimiž nositeli byla hlavně ukrajinská inteligence a církev. Právě role duchovenstva byla zcela zásadní pro tradiční život na vesnici. Kněží byli chápáni jako hlavní autorita pro vesnické obyvatelstvo. Právě církev

zajišťovala školy a charitativní organizace. Další bod sovětského plánu byl zaměřen na velké množství nezávislých rolníků, kteří byli „tělem Ukrajiny“ a úložištěm tradic, folklóru a hudby Ukrajiny. Sovětské vedení použilo jako zbraň hladovění.

Podle Lemkina byla důvodem pro tento útok především obava z ukrajinského nacionalismu. Jak prohlásil sovětský politik Kosior: „Ukrajinský nacionalismus je naším hlavním nebezpečím.“⁷⁵ Hlavním cílem tak bylo eliminovat tento nacionalismus a ustanovit uniformitu Sovětského státu. Sovětská politika na Ukrajině byla splněna. Nastal ve velké měřítku úbytek ukrajinského obyvatelstva. Podle Lemkina byla ukrajinská genocida nezbytnou součástí sovětského programu, protože nabízela rychlý způsob, jak vymanit jednotu z rozmanitosti kultur a národů, které tvořily Sovětskou říši. Pro Lemkina nebyla nejničivějším aspektem genocidy smrt jednotlivců, potenciální ztráta skupiny, která sdílela společnou víru ve svou jednotu prostřednictvím jazyka, zvyků, umění nebo dokonce smyslu sdílené historie.

Odstranění inteligence, kněžích a rolníků, podle Lemkina, je zničením celé Ukrajiny a všech jejích obyvatel. To znamená ztrátu té části společnosti, která udržuje a rozvíjí národní kulturu. Zásadní je tak víra lidí a jejich společné myšlenky, které činí národ národem spíše než množstvím lidí. Dle Lemkina se sovětská národní jednotka nevytvořila žádným sdružením myšlenek a kultur, ale úplným zničením všech kultur a vytvořením jedné kultury, sovětské.⁷⁶

3.2 Pohled Normana N. Naimarka na hladomor na Ukrajině

Otázka, zda ukrajinský hladomor v letech 1932–33 lze považovat za genocidu, byla vždy hodně diskutovaná mezi historiky. Podle Naimarka bylo pozadí ukrajinského hladomoru v letech 1932–33 ekonomické a politické, vyvolané touhou bolševiků modernizovat a v tomto procesu i zlomit záda nezávislému rolnictvu na Ukrajině i v jiných částech Sovětského svazu. Stalin chtěl platit za zrychlený průmyslový růst kolektivizací rolnictva a převzetím kontroly nad sklizní zrna. Jediným způsobem, jak toho dosáhnout, bylo zaútočit na kulaky, což znamenalo násilné odstranění domnělé horní vrstvy rolnictva z venkova. Stalin neúspěch kolektivizace a s ní spojený hladomor svaloval na kulaky. Když se začala krize prohlubovat, začal stále více vinit Ukrajince.

⁷⁵ LEMKIN R. (1953): „Soviet Genocide in the Ukraine“ in: *Raphael Lemkin Papers, The New York Public Library*, s. 3

⁷⁶ LEMKIN R. (1953): „Soviet Genocide in the Ukraine“ in: *Raphael Lemkin Papers, The New York Public Library 1-5*

Hladomor byl podle Stalina protest proti kolektivizaci a sovětské vládě. Nabídky potravinové pomoci Ukrajině ze zahraničí byly Sovětským vedením odmítnuty jako zbytečné. Ve skutečnosti sovětské úřady tvrdohlavě popíraly samotnou existenci hladomoru. To se velmi lišilo od strašlivého hladomoru v letech 1921–22, kdy nejenže byl všeobecně uznán hladomor, ale také byla poskytnuta potravinová pomoc. Stalin věděl o hladomoru i o utrpení s ním spojené, ale neudělal nic proto, aby to zastavil. Může být ukrajinský hladomor považován za genocidu? Vypadalo by to tak. Existuje velké množství důkazů o vládních rozhodnutích, které to zapříčinily. Státní strategické rezervy byly odhadnuty na tři miliony tun, což je dost, aby poskytovalo zásadní úlevu pro téměř všechny hladovějící rolníky na Ukrajině. Rekvizice však odstranily dostatečnou rezervu a region se propadl do hladomoru, zoufalství a kanibalismu. Sovětský svaz pokračoval v exportu obilí do zahraničí ve velkém množství. Rozhodnutí Stalina bylo, že nakrmí města a dělníky, ale ne ukrajinské nepřátele na venkově. Neexistuje mnoho důkazů o tom, že by sám Stalin nařídil ukrajinský hladomor. To neznamená, že samotnou událost nelze považovat za genocidu.

Genocida může být i bez prokázání, že konkrétní pachatelé byli vinni z trestného činu. Masakr ve Srebrenici byl také považován za genocidu, protože cílem bylo napadnout celý národ zničením jeho části, což platí také pro ukrajinský případ. Dalším problémem při analýze ukrajinského hladomoru jako případu genocidy je úplná lhostejnost k lidskému utrpení, kterou zapříčinilo sovětské vedení. Pokud Stalin a jeho spolupracovníci vytvořili tyto okolnosti, protože nedůvěřovali rolníkům a byli lhostejní k jejich utrpení a umírání během kolektivizace a dekulakizace, pak se v tomto případě na ně striktně nevztahuje definice genocidy z roku 1948. Pokud by oběti zahynuly, protože byly Ukrajinci, pak obvinění z genocidy podle definice z roku 1948, dává smysl.

Stalin samozřejmě nechtěl zabít všechny Ukrajince ani je deportovat na Sibiř. Chtěl je však zničit jako nepřátelský národ, za který je považoval a přeměnit je v sovětský národ, který by byl zcela spolehlivý, důvěryhodný a denacionalizovaný ve všech aspektech. Stalin byl přesvědčen, že ukrajínští rolníci jako skupina byli „nepřáteli lidí“, a zasloužili si zemřít. To by mělo stačit k závěru, že ukrajinský hladomor byla genocida.⁷⁷

K anazylování situace nám může pomoci také článek: „Jak může být hladomor integrován do našeho porozumění genocidy“⁷⁸, ve kterém porovnává hladomor s ostatními případy genocidy v moderním světě a integruje ji do takzvaných studií o genocidě. Zde píše o

⁷⁷ NAIMARK N.M. (2010): *Stalin's Genocides*. Princeton, Princeton University Press, s. 70-79

⁷⁸ NAIMARK N.M. (2015): „How the Holodomor Can Be Integrated into our Understanding of Genocide“ in: *Journal of Ukrainian Studies* 2, č.1

hladomoru. Jeden z případů, může být klasifikován jako Stalinova genocida. Ukrajinský hladomor zapadá do způsobů, ve kterých Stalin konstruoval celé řady útoků na údajné nepřátele Sovětského svazu v průběhu 30.let. Dekulakizace probíhala na začátku 30.let, a to kvůli odporu ukrajinských rolníků ke kolektivizaci a k obilným rekvizicím.

Ukrajínští rolníci byli označeni jako kulaci a kontrarevolucionáři. Velmi často v literatuře jsou tyto události chápány odděleně od sebe. Byla to Stalinova utkvělá představa o spiknutí, ve které krize dodávek obilí, mělo podnítit polské agenty a ukrajinské nacionalisty k odtrhnutí od Sovětského svazu. „Možná ztratíme Ukrajinu“ napsal Stalin v dopise Kaganovičovi v roce 1932. Podle Naimarka tyto utkvělé představy byly pouhou fikcí. Byly položeny základy politiky masového zabíjení a hladomor byl podle něj případ masového zabíjení hladověním. Hladovění můžeme chápat jako situaci, kde někteří lidé nemají dostatek jídla, ale ne jako situaci, kdy není jídlo. V případě Stalinova Sovětského Ruska byla příčinou smrti hladem úmyslná deprivace potravin. Stalin a Ukrajínští komunisté vzali ukrajinským rolníkům jídlo. Ti hladověli a nedostávali žádnou úlevu.

Pasový systém jim nedovolil opouštět bydliště, navštěvovat ostatní města za účelem sehnání potravin. Dlouhodobé hladovění způsobuje v lidském těle změny a to psychologického a emocionálního charakteru, například necitelnost a v horších případech brutalitu. Takové hladovění vede ke změnám v tradičních způsobech chování a podmíněných reflexů sociálních vztahů, které přestávají fungovat. Hladovění poté definuje každou činnost člověka, zeslabení či potlačení pudu sebezáchovy a lásku k vlastnímu dítěti a ostatním rodinným členům. Skupinová sebeobrana slábne a přátelské vztahy mizí. Zvyšuje se egoismus a všechny pocity lidskosti mizí.

Hladomor poukazuje na důležitý problém v přemýšlení o genocidě výhradně v etnických a národních termínech. Především přemýšlení v termínech etnické a národní identity je často stejně tak iluzivní jako identifikování třídy a politických skupin. Hranice skupinové identity jsou propustné. V rámci genocidy je častější, že obětí je konkrétní identita, ať už etnická, národní či sociální a politická, přiřazována pachateli, aniž by se s ní sami identifikovali. Hladomor na Ukrajině je dobrým ilustrativním příkladem izolace etnicity od sociálních a politických kategorií.

Hladomor byl útokem na ukrajinské obyvatelstvo, který se projevil v širším kontextu útoku na ukrajinskou inteligenci, jazyk a kulturu. Opuštění od ukrajinizace, šlo ruku v ruce s útokem na ukrajinské rolníky, přestože ve dvacátých letech byla ukrajinská národní kultura podporována Moskvou. Hladomor nebyl o Ukrajincích, kteří žili v Moskvě nebo ve velkých městech či na Sibíři, ale právě o ukrajinských rolnících. Hladomor byl dokonalým výsledkem

Stalinovy politiky jak národní tak rolnické, a viděla za útoky eliminaci intelektů, kulturních vůdců a členů strany. Veliká většina z nich byla zatčena nebo zabita.

Otázka počtu obětí je kontroverzní jako v každém případě genocidy. Naimark užívá číslo 3-5 milionů obětí na Ukrajině a v Kubáni, ale je zde mnoho lidí, kteří věří v mnohem větší počet obětí a také lidí, kteří věří v menší počet obětí. Přívrženci genocidy, kteří nazývají hladomor na Ukrajině genocidou, často ovlivňují čísla obětí, aby pomocí této genocidy rozvíjeli národní identitu. Ve studiích genocidy však existují i tendence, které vedou k podceňování počtu obětí, a fungují jako způsob, jak se vyhnout kontroverzím. V případě ukrajinského hladomoru a Sovětského svazu musíme být opatrní na čísla, protože byla produkována státem a NKVD.

Klíčové pro genocidu a také pro analýzu hladomoru na Ukrajině jako případu genocidy je otázka úmyslu. Mezinárodní soudy nám pomáhají lépe pochopit jak bychom měli posoudit úmysl a záměr. Otázka motivace není při posuzování záměru důležitá. Není potřeba vědět, proč pachatel udělal to, co udělal pro obvinění z genocidy. Potřebujeme vědět, zda pachatel chtěl zabít určitou skupinu lidí. Jedna z neustálých námitek proti tomu, že hladomor byl genocida je, že se nelze přesvědčit o Stalinově záměru zabít ukrajinské rolníky hladomorem. Tento argument pokračuje tím, že hladomor byl všude a ukrajinské rolníky postihnul tvrdě, z důvodu jejich závislosti na zemědělství. Nicméně stále existuje řada důkazů o Stalinově záměru zničit ukrajinské rolníky na venkově. Většina těchto dokumentů je jistě neoficiální, ale přesvědčuje o Stalinově záměru.

Důležitý je způsob, jakým se mezinárodní právo zabývalo otázkou záměru. Naimark zde uvádí dva případy, genocidu v Srebrenici a genocidu ve Rwandě. V těchto případech mezinárodní soud uznal, že genocida může být považována za uskutečněnou, i když nemůže být zajištěn řetězec velení až na vrchol. Stalin měl v letech 1932-1933 bezpochyby na starosti sovětskou politiku i na Ukrajině. Jeho zástupci tuto politiku implementovali. Přestože nemáme důkazy o Stalinových nařízeních k zabíjení ukrajinských rolníků hladem. Samotné události a kontext, ve kterém se hladomor na Ukrajině odehrával ukazují, že za tím byla Stalinova politika. V důsledku toho byl Stalin zodpovědný za genocidu v případě ukrajinského hladomoru.⁷⁹

⁷⁹ NAIMARK N.M. (2015): „How the Holodomor Can Be Integrated into our Understanding of Genocide“ in: *Journal of Ukrainian Studies* 2, č.1, s. 118-129

3.3 Pohled Yvese Ternona na hladomor na Ukrajině

Ternon nazývá ukrajinský hladomor jako ukrajinskou genocidou a je toho názoru, že ji lze srovnávat s kambodžskou genocidou. Stejně pro ukrajinskou tak protu kambodžskou genocidu je komunistický režim, který se snaží zničit již existující národní skupiny. Na Ukrajině se sovětské vedení rozhodlo likvidovat obyvatelstvo hladověním. Státem plánovaný hladomor byl způsoben v jedné z nejúrodnějších zemí světa. Sami Sověti ji říkali obilnice SSSR. Hlavním důvodem pro hladomor na Ukrajině byla obava Sovětů z ukrajinských národních tužeb a ukrajinského nacionalismu. Sověti přistoupili ke kompromisu na začátku dvacátých let a podporovali ukrajinizaci. Tato kulturní identita byla také spojena s touhou po samostatnosti. Toho si byl vědom Stalin a roku 1928 zaútočil. Útok byl směřován na rolnictvo, o kterém si Stalin myslel, že je úložištěm tradic a nacionalismu a kolektivizace se mu zdála jako nejlepší prostředek k zničení ukrajinského nacionalismu. Tento útok byl směřován hlavně na kulaky, což byla nálepka pro bohatší rolníky, později pro každého, kdo nesouhlasil s režimem. S těmito útoky bylo spojeno také zatýkání kněží, učitelů a intelektuálů. Byla také zakázána ukrajinská kultura.

Hladomor vypukl hlavně díky povinným dodávkám obilí, které byly nesmírně vysoké. Dalším důvodem byly rekvizice, které zahrnovaly veškeré jídlo jako náhradu za nespěněné dodávky. Sověti odmítli jakoukoliv pomoc a utajovali hladomor. Stalin rozšířil pole hladomoru za hranice Ukrajiny na Kubáň, kde žil velký počet Ukrajinců. Tento hladomor byl cílen proti národním skupinám. Byl to politický hladomor, který měl za cíl odstranit jakoukoliv překážku pro cíl, kterým bylo vytvoření homogenního státu s centrem v Rusku. Společně s hladomorem také probíhala likvidace inteligence, církve a rusifikace Ukrajiny.

Ukrajínští rolníci byli oběťmi genocidy, protože povaha zločinu je prokazatelná tím, že oběti patřily k stejné národnostní skupině, která byla za tímto cílem likvidována.⁸⁰ Ternon ve své knize *Genocidy XX. století* o hladomoru na Ukrajině přímo píše: „Obvinění z genocidy lze vnést v případech, kdy sovětský stát likvidoval kulaky jako třídu nebo kdy vysídloval desítky národnostních menšin. Otázka genocidy SSSR je tedy přímo spjata se Stalinovou politikou v letech 1928-1953. Obvinění nabývá určitější kontury, posuzujeme-li jeho politiku vykořeňování a odnárodnňování národnostních menšin a politiku budování společnosti kolektivizací zemědělství a rychlou industrializací. Jediná causa, opravňující k obvinění, je ukrajinská genocida v letech 1932-1933, ojedinělý případ v dějinách, kdy byl uměle vyvolán hladomor, aby došlo k částečnému vyhubení jisté národní skupiny.“

⁸⁰ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 204-208

3.4 Pohled Renaty Stark na hladomor na Ukrajině

Podle Renaty Stark je hladomor ve většině případů způsoben člověkem, spíše než nedostatkem potravin v důsledku přírodních katastrof. Renata Stark se zabývá hlavně spojením hladomoru s vládnoucími politickými představiteli. V závislosti na typu vládní politiky popisuje v této oblasti čtyři podkategorie, a to: záměrně prováděná politika, neschopnost zasáhnout a zabránit hladomoru, hladomor jako vedlejší produkt války nebo občanských nepokojů, úmyslné vytvoření hladomoru, za použití hladu jako mechanismu represí a podrobení. Zejména na příkladu politiky kolektivizace při formování hladomoru.

Politika kolektivizace na Ukrajině nedosáhla svého cíle zvýšit produkci, ale právě naopak. Vyvolávala rozsáhlou opozici, vzpoury a odpor v rolnictvu, což mělo za následek kontraproduktivní účinek na venkovské hospodářství a v mnoha případech to vedlo k hladomoru. Při zkoumání lze všechny hladomory, které se vyskytly na Ukrajině v průběhu dvacátého století, zcela bezpečně považovat za člověkem vytvořené a skutečně za přímý důsledek vládní politiky a selhání či neochoty politických představitelů zasáhnout.

Hladomor vyplynul především z vládní politiky, která byla provedena s cílem dosáhnout masivní kolektivizace zemědělské produkce a zajistit kontrolu ústřední vlády nad regiony země, kde rolníci kladli vládě velký odpor. To znamená, že vláda, která uplatnila kolektivizační proces, je přímo zodpovědná za těžkosti s ní spojené. Hladomor na Ukrajině, který následoval, byl paradoxní hlavně díky zemědělské produkci Ukrajiny, která byla největší v Sovětském svazu. Tento hladomor nemohl být z nedostatku jídla, protože na Ukrajině byly nouzové zásoby obilovin a brambor. Tyto zásoby byly hlídány sovětskými vojáky a nebyly poskytovány hladovějícím. Proto se jedná o důsledek vládní politiky. Stalin nejenom zrušil politiku „ukrajinizace“, čímž ukrajinštinu nahradil ruštinou, ale také se pokusil vyhladit ukrajinskou kulturu hromadným hladověním.

Stalin také zaútočil na inteligenci, akademiky, lingvisty, spisovatele a náboženskou kulturu nezávislé ukrajinské pravoslavné církve. Častým předmětem sporů je, že neexistuje žádný dokument nebo nařízení jako takové, vydané sovětskou vládou, které výslovně uvádí příkaz zabít hladomorem určitý počet Ukrajinců nebo jiných rolníků. Z právního hlediska by tedy nemohlo být považováno za prokázané, že hladomor 1932-33 byl skutečně důkladně naplánován.

Mnoho právních aktů nám prokazují, že hladomor byl záměřen na lidi s ukrajinským občanstvím. Prvním z nich jsou černé seznamy, které byly použity po celé Ukrajině a měly

sloužit jako trest za nesplnění dodávek obilí. V černých seznamech se objevovaly buď vesnice nebo celé oblasti, které měly zákaz obchodu a byly znevýhodněny přidělem věcí pro denní potřebu. Druhým aktem byl zákon o nedotknutelnosti socialistického vlastnictví, který byl proveden i navzdory znalostem sovětské vlády, že povede k hladovění a hladomoru. Třetím aktem, zaměřený výhradně na ukrajinské vesničany, byl příkaz vydaný Stalinem v lednu 1933, který zakazoval rolníkům opuštění místa bydliště, za účelem hledání potravin.

Podle Renaty Stark byl hladomor úmyslně způsoben Stalinovou politikou, a že malá skupina dalších úředníků v jeho okolí, jsou proto odpovědní za spáchání zločinu genocidy, za účelem ochromit ukrajinský národ. Dle Renaty Stark je v této souvislosti vhodné a oprávněné žádat o uznání holodomoru OSN, nejen jako zločin proti lidskosti, ale také za genocidu.⁸¹

3.5 Pohled Stanislava Kul'chytského na hladomor na Ukrajině

Cílem studie Kul'chytského o ukrajinském hladomoru je obsáhnout a ukázat jádro konceptů a životních událostí zmíněného období. Ty však potřebují důkladné odborné pochopení. Kul'chyts'ky také porovnává hladomor na Ukrajině s holocaustem a ostatní hladomory, které proběhly na Ukrajině. Podle Kul'chytského stupnice ukrajinského hladomoru není přiměřená holocaustu. Hlavním rozdílem hladomoru na Ukrajině od holocaustu byla komunistická ideologie, která měla základní myšlenku, že třída je nadřazená národu. Pro komunistické vůdce byl hlavní proletariát, pracující třída, která byla zbavena výrobních prostředků a stala se tak zcela závislá na státu. Oba, Stalin i Hitler, se uchýlili k fyzické destrukci lidí. Stalin byl motivován třídními úvahami, Hitler národními. Rozdíl byl také v likvidaci. Cílem sovětské politiky nebylo vyhladit všechny příslušníky ukrajinského národa, ale zničit ukrajinské národní citění, tradice a volný obchod. Zatímco u holocaustu bylo jasným záměrem zničit celou židovskou populaci, která byla pronásledována, kdekoli se nacházela.

Koncept hladomoru je vázaný na ekonomickou krizi chápanou jako selhání sovětské vlády. Takové selhání bylo nežádoucí, a tak přišla na řadu kolektivizace, která měla nahradit výměnu produktů, když byl kompletně zničen volný trh. V období hladomoru státní tajné orgány, namísto pomoci, prováděly represivní operace. Podstata těchto operací spočívala ve vytvoření takových podmínek, které byly neslučitelné se životem. Následkem byla vysoká úmrtnost a hladovění. Dle Kul'chytského tak Stalin vytvořil teror, který měl za cíl zabíjení

⁸¹ STARK R. (2010): „Holodomor, Famine in Ukraine 1932-1933: A Crime against Humanity or Genocide“ in: *Irish Journal of Applied Social Studies* 10, s. 20-28

lidí, a to pomocí vytvoření takových podmínek, které se neslučovaly se životem. Teror vždy závisí na zničení části společnosti, aby podřídil celou společnost státu a donutil udělat, co stát bude požadovat.

Stalin nejprve zničil velkostatkáře s pomocí rolnictva a později, díky kolektivizaci, byli zlikvidováni drobní vlastníci půdy, tj. rolnictvo. Zničení rolnictva bylo zapříčeno Stalinovým rozhodnutím o zavedení rekvizic ve vesnicích nebo okresech, které nesplnily ekonomický plán. Těch byla většina, protože plány byly nadměrně vysoké. Stalin si vysvětloval problémy organizovanou sabotáží, pozdními dodávkami obilí a organizovanými hromadnými krádežemi v kolchozech.

Podle Stalina to bylo zapříčeno existencí organizované, kontrarevoluční, povstalecké skupiny na Ukrajině, která byla spojena se zahraničními zeměmi a zahraničními zpravodajskými službami, zejména s polským generálním štábem. V daném případě se však při rekvizicích nejednalo jen o obilí. Bylo zabavováno maso, brambory, ale i všechny potraviny bez výjimky. Zabavování všech potravin, které probíhalo během rekvizic, je zásadním argumentem pro pojetí hladomoru jako genocidy. I když na to nejsou písemné důkazy. Na tyto chybějící důkazy se často ti, kteří se staví proti genocidě, odvolávají. Podle Kul'chyts'kého se však jednalo o genocidu. Hlavním důvodem byly státem zabavované potraviny. Stalinova politika by dle Kul'chyts'kého měla být kvalifikována jako vražedná; proto nemůže existovat žádné jiné vysvětlení. Jednalo se o předem naplánovanou masovou vraždu, která byla provedena profesionálně. Stalin touto genocidou eliminoval hrozbu kolapsu SSSR, který mohl vzniknout na Ukrajině.⁸²

3.6 Pohled Davida R. Marplese na hladomor na Ukrajině

Podle Marplese neměl pro nezávislost Ukrajiny žádná událost větší význam v historii vývoje národního státu než hladomor v letech 1932-1933. Ten přinesl období intenzivního utrpení v dosud nepopsatelném měřítku. Ačkoliv hladomor začíná být částí ukrajinské národní historie, jeho pokrok k tomuto stavu byl nerovnoměrný, spojený s veřejnými spory a akademickými neshodami.

Hladomor vytvářel emociální debatu na Západě, ale nepřinesl žádnou shodu. Historikové, kteří pracovali na tomto období a publikovali jejich výsledky, jsou blíže k bývalé sovětské perspektivě, která vzešla z dřívějšího období ticha o hladomoru. To byl výsledek spíše enviromentálních nebo klimatických podmínek než částí oficiální státní politiky

⁸² KUL'CHYTS'KYI S. (2015): „The Holodomor of 1932-33: How and Why?“ in: Journal of Ukrainian Studies 2, č.1, s. 93-115

zaměřené na zničení Ukrajinců jako národa. Marples zde poskytuje práci Maročka. Podle něho, byl hladomor uměle vytvořen a vědomě organizován sovětským politickým vedením, za cílem bylo podle jeho názoru fyzicky vyhladit ukrajinské rolníky.

Hladomor nastal, v důsledku násilného zavedení komunistické doktríny v zemědělství, doktríny, která zůstala pro ukrajinské rolníky zcela cizí. Na Ukrajině byla spíše než v Rusku tradice individuálního zemědělství. Podle Marochka byl hladomor genocida, protože činnosti úřadů byly nezákonné, protože pronásledovaly rolníky, kteří nespáchali žádné zločiny, ale pouze odmítli vstoupit do kolchozu.

Marples zde uvádí také práci Kul'chyts'kého, který tvrdí, že Stalin a jeho spolupracovníci si byli plně vědomi hladomoru, ale nadále dodávali obilí do zahraničí, aby zajistili peníze na podporu industrializační kampaně. Kul'chyts'kyi také poznamenává, že jakmile bylo obilí odebráno z vesnice, postihlo to nejslabší zemědělce. Když však byly všechny zásoby potravin zabaveny, smrt z hladovění se dotýkala všech. Stalin obviňoval z problémů s dodávkami obilí ukrajinské nacionalisty. Podle Marplese toto obvinění z nacionalismu postrádalo podstatu, protože Stalin pouze hledal obětní beránky pro svoji chybnou politiku kolektivizace. Podle Stalina se ukrajinská inteligence pokusila sabotovat kolektivizaci, a tak byla zodpovědná za začátek hladomoru. Poté, co byl hladomor organizován, se vedení začalo bát důsledků potravinových nepokojů, a proto se pustilo do další vlny represí a deportací. Tyto represe se týkaly hlavně duchovních, místních straníků a také významných ukrajinských intelektuálů.⁸³

3.7 Svědectví spisovatelů Arthura Koestlera a Vasilije Grossmana

Svědectví těchto dvou autorů je velice cenné, protože oba byli na Ukrajině v letech 1932-1933 a viděli na vlastní oči průběh hladomoru. Po letech o tom vydali svědectví, které nám slouží pro lepší pochopení hladomoru.

Arthur Koestler navštívil sovětskou Ukrajinu v roce 1932 jako zahraniční zpravodaj a člen komunistické strany. Koestler popisuje svou představu o Rusku jako obraz jakési „Ameriky“, která skloubila nadšení s výkonnou prací. Tuto představu připisuje Koestler sovětské propagandě. Koestler ve své knize s názvem *Neviditelné písmo: druhý svazek autobiografie: 1932-1940*, uvádí hesla první pětiletky, která měla za cíl dohnat a předehnat Západ. Koestler popisuje svou cestu vlakem ukrajinskou stepí, kde na každé zastávce stál dav rolníků, kteří vyměňovali oblečení či ikony za bochník chleba. Ženy zvedaly do oken vlaku

⁸³ MARPLES D.R. (2007): *Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary in Ukraine*. Budapešť, Central European University Press, s. 35-58

své děti v žalostném stavu a doufaly, že se jim podaří je zachránit. Koestler v té době měl malé tušení o rozsahu katastrofy, kterou způsobil hladomor. Ruští spolucestující mu vysvětlovali, že ti hladovějící rolníci jsou kulaci, tedy bohatí rolníci, kteří se bránili kolektivizaci, a proto bylo nezbytné jim jejich statky sebrat.

Koestler po příjezdu do Charkova tvrdě narazil na realitu, která se střetla s jeho iluzemi o moderním ráji. Zmiňuje, jak se snažil tento střet představ s realitou rozumově vysvětlit. Pochybnosti překonával tím, že vše, co ho šokovalo, označil za odkaz minulosti a vše, co se mu líbilo jako „semena budoucnosti“. Takto podobný „třídící stroj“ v hlavě měla podle něj většina soudruhů, kteří věděli, že se mají mnohem hůř než na Západě. Koestler zde popisuje jaké tři způsoby reakce na nesnesitelné podmínky byly na Ukrajině, tj. vzpoura, apatie a sebeklam.

Podle Koestlera bylo veškeré důležité zboží nedostatkové, od zápalek po mýdlo. Popisuje také hladovějící rolníky. Na tržnici kde se lidé snažili prodat to poslední, co měli. Hladomor oficiálně neexistoval. Byly pouze zmíněny problémy s kolektivizací. Koestler popisuje, jak miliony lidí zaplňovaly nádraží za cílem jet do lepší oblasti. Tuto značnou část obyvatelstva nazval jako „železniční nomádi“.⁸⁴ Když v roce 1933 hladomor vrcholil, měl Koestler domluvenou cestu za povolžskými Němci. Tato cesta mu byla těsně před odjezdem zakázána, protože právě tato oblast byla hladomorem velmi zasažena. Povolžští Němci byli poté deportováni a zlikvidováni. Koestler se dostával především do průmyslových oblastí a továren, které jak zmiňuje byly v katastrofickém stavu, hlavně díky strnulé hierarchické centralizaci.⁸⁵

Vasilij Grossman ve své knize *Panta rhei* popisuje období dekulakizace, v průběhu kdy se z rolníků stali kulaci. Také popisuje, jak aktivisté hleděli na kulaky nebo jejich děti jako na dobytek nebo prasata. Sovětská propaganda tvrdila totéž. Dovolím si citovat úryvek z knihy: „Jenom je nelitovat, vždyť to nejsou lidi, ale vyvrhelové.“ Takto Stalin a jeho vedení hlásalo, že kulaky je potřeba zničit jako třídu. Po rozkulačení se výrazně zmenšily osevní plochy a s tím spojené výnosy. Moskva stanovila dodávky, které byly nesplnitelné. Každý, kdo nesplnil, byl „nezlikvidovaný“ kulak.

Podle Grossmana to byl Stalin, kdo vydal rozkaz zničit ukrajinské rolníky hladem, vyhladit je i s malými dětmi. Rekvizice obilí měly za úkol vybrat obilí od rolníků, kteří nesplnili plán a ukryli obilí, aby měli co jíst. Grossman líčí, že ti, kdo vybírali obilí, byli většinou lidi z místních okresů, ale také milice, NKVD a někdy i vojáci. Lidé žebrali po

⁸⁴ KOESTLER A. (2018): *Neviditelné písmo: druhý svazek autobiografie: 1932-1940*. Praha, Academia, s. 67-79

⁸⁵ KOESTLER A. (2018): *Neviditelné písmo: druhý svazek autobiografie: 1932-1940*. Praha, Academia, s. 91-92

ulicích a od státu nedostali jediné zrno. Všude na cestách byly hlídky a milice, které strážily, aby se hladovějící nedostali do měst. Grossman také popisuje, jak přijel na diplomatickou návštěvu Édouard Herriot, který navštívil Ukrajinu. Sovětská propaganda ho dokonale využila a naaranžovala vesnice a města tak, aby vypadaly jako symbol blahobytu. Hladomor zničil veškerý život v ukrajinských vesnicích, které zcela utichly, lidé jedli vše, co našli a vydávali se do měst, najít něco k jídlu.⁸⁶

⁸⁶ GROSSMAN V. (1999): *Panta rhei*. Praha, Mladá fronta, s. 116-133

Závěr

Cílem této práce bylo představit téma „Hladomor na Ukrajině v letech 1932-1933“ a na základě uvedení specifických znaků a tezí autorů se pokusit doložit, zda se jednalo o genocidu nebo o etnickou čistku. Na základě pohledu autorů a jejich srovnání (v kapitolách 2.1.6 a 2.2.6) jsme doložili nejednoznačnost těchto pojmů, což je samozřejmě i logické, ale zároveň díky tomu můžeme v naší analýze pokračovat a z této různorodosti čerpat.

Uvedení autoři se shodují v tom, že hladomor na Ukrajině byla genocida a žádný ze zmíněných autorů nepokládá hladomor za etnickou čistku. Jedním z důvodů je možná i specifický výběr autorů, ovšem na druhou stranu jim nelze upřít vědeckou erudici a ani zájem o dané téma. Důvodem je zřejmě je skutečnost, že základní rysy etnické čistky jsou odsun nebo odstranění obyvatelstva z určité oblasti a tento odsun či odstranění musí probíhat na základě etnického původu, náboženského vyznání či národnosti. V případě Ukrajiny však mluvíme o snaze zlikvidovat ukrajinský národ, nikoliv pouze o jeho přesun. Je však nutné mít na paměti, že teoreticky uchopená definice genocidy a reálné provedení není samozřejmě naprosto totožné. Existují zde významné rozdíly.

V kapitole, kde jsme srovnávali různé pohledy autorů ohledně definice genocidy jsme vybrali několik bodů. Tyto body jsou: 1) záměr zničit (zcela nebo zčásti) národní, etnickou, rasovou, politickou nebo náboženskou skupinu, 2) záměr rozložit politické a sociální instituce, kulturu, jazyk, nacionálního cítění a náboženství 3) zničit personální bezpečí, svobodu, zdraví a důstojnost a 4) cílem je skupina a nikoliv jednotlivci. Co se týče prvního bodu, můžeme říci, že podle výše uvedených autorů měla Stalinova politika za cíl zničit ukrajinský národ. Stalinova snaha o zničení ukrajinského obyvatelstva probíhala jak uměle vytvořeným hladomorem, tak rozkladem ukrajinských institucí, kultury, jazyka, národní identity i náboženství. V případě Ukrajiny tomu bylo podobně (nesmíme také zapomenout na rolnictvo), na ně se Stalin zaměřoval a jako na nositele národního cítění (inteligence nebo církev) se snažil zničit ukrajinskou kulturu a identitu. Co se týče třetího bodu, je jistě nepochybné, že Stalinova rozhodnutí a vyvolání umělého hladomoru, připravilo Ukrajince o jakékoliv personální bezpečí, zdraví i důstojnost (o které se dále ještě zmíním). Hladomor na Ukrajině v letech 1932/1933 splňuje také poslední bod naší definice. Je zjevné, že hladovění a smrt se netýkala pouze jednotlivců, ale cílem byly celé skupiny. Primárním cílem genocidy je však snaha o fyzickou anihilaci určitého národa/etnika a lze uvažovat, že tento důležitý bod byl splněn. Dle mého názoru tedy mohu říci, že hladomor na Ukrajině splňuje všechny zmíněné body, které jsem sestavil, pro charakterizování genocidy.

Chtěl bych také zdůraznit prvky dehumanizace, která byly v průběhu hladomoru na Ukrajině v letech 1932/1933 zjevné, a které jsou dle Ternora typické pro počátek genocidy.⁸⁷ Stalinova politika byla založená nejen na „sebrání“ majetku, ale také samého „lidství.“ Tato uměle vytvořená třída měla svůj význam v sovětské propagandě. Jak popisuje Hannah Arendtová ve své knize „Původ totalitarismu“, šlo o vytvoření vnitřního nepřítele, na kterého bylo možné svalit vinu za všechny problémy vzniklé v Sovětském svazu.⁸⁸ Sovětská propaganda vyobrazovala kulaka jako parazita, který se přizívuje na systému a podněcovala společnost k jejich nenávisti. Rolníci, označovaní jako kulaci, byli často vyobrazováni na plakátech jako opice přejížděna traktoristou. Takovým to „nálepkováním“ a vyobrazováním byli lidé postupně zbavováni lidství.

Pro začátek genocidy je typické zničení identity oběti, a to nejprve probíhá slovně. K likvidaci skupiny je nezbytné zbavit lidí lidské přirozenosti, což může být dosaženo odebráním obětem jejich občanských a lidských práv. Upření lidských práv a občanství je tedy upřením jejich lidské individuality. Na tuto diskriminaci navazuje posílení nepřátelství většiny proti skupině, a kterou tímto zviditelňuje. Aby se zajistilo, že se nezabíjejí lidé, používá stát slovník dezinfektora, který odstraňuje a léčí. Tento slovník poté oběti přirovnává k červům, bacilům či parazitům, kterých je potřeba se zbavit.⁸⁹

Vasilij Grossman popisuje jak se vlivem propagandy změnil pohled na rolníky, kteří byli označeni jako kulaci: „*Většinu jsme jich znali, byli to naši lidi. Teď najednou ztratili hlavu, vsugerovali si, že se nesmějí ničeho dotýkat – ručník je jim špinavý, s parazity nebudou sedět u jednoho stolu, kulacké dítě je hnusné a děvče horší nežli veš. Na rozkulačované koukají jako na dobytek, jako na prasata, všechno se jim protiví, nemají podle nich tvář ani duši, smrdí, jsou samá venerická choroba a hlavně – jsou to nepřátelé a vykořisťovatelé. Stalin a všichni v jednom kuse opakovali, že kulaci jsou paraziti, že palí obilí a zabíjejí děti, dokonce se veřejně hlásalo, že je třeba proti nim probudit v masách hněv a všechny ty proklatce zlikvidovat jako třídu... Taký jsem tomu podléhala, myslela jsem si, že kulaci mají na svědomí všechna neštěstí, ale když budou okamžitě zlikvidováni, povede se rolníkům hned lépe. Jenom je nelitovat, vždyť to nejsou lidi, ale vyvrhelové... Tvrдили nám, že to lidi nejsou, že to jsou kulaci... Lenin i Stalin tvrdili, že kulaci nejsou lidi. To je lež! Jsou to lidi. Nakonec jsem to začala chápat. Všichni jsou lidi“.⁹⁰*

⁸⁷ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 76-80

⁸⁸ ARENDT H. (1996): *Původ totalitarismu I-III*. Praha, Nakladatelství OIKOYMENH, s. 575

⁸⁹ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 76-80

⁹⁰ GROSSMAN V. (1999): *Panta rhei*. Praha, Mladá fronta, s. 116-118

Dehumanizace byla důležitým aspektem pro likvidaci. Sovětské propagandě se dařilo přesvědčit společnost o tom, že označení rolníci nejsou lidé, ale také že je to jejich vlastní chyba, že hladoví a nezaslouží si žádný soucit. Toto popisuje Arthur Koestler ve své knize Neviditelné písmo: „*Vlak pomalu supěl přes ukrajinskou step. Často zastavoval. A na každé zastávce byl dav rolníků v hadrech, kteří nabízeli ikony a prádlo výměnou za bochník chleba. Ženy zvedaly k okénkům své děti – žalostné a děsivé děti s končetinami jako hůlky, nafouklými bříšky a mrtvolnými hlavičkami kývajícími se na tenkém krku. Mí ruští spolucestující se mi snažili vysvětlit, že ty zbědované davy jsou kulaci, bohatí rolníci, kteří se bránili kolektivizaci půdy, a které tedy bylo nezbytné z jejich statku vyhnat*“.⁹¹

Souhlasím se závěrem zmíněných autorů. Podle mého názoru má hladomor na Ukrajině v letech 1932-1933 charakteristické rysy genocidy. Především díky Stalinovým nařízením, které předcházely hladomoru. Podle Ternona je za genocidu vždy přímo odpovědný státní aparát. Genocida je podle něj vykonání vůle svrchovaného státu.⁹² To bylo i v případě Stalina, který hladomor nejenom utajoval, ale také i popíral. Stalin neprovedl žádné rozhodnutí, kterým by zamezil hladomoru. Kvůli tomu je zcela odpovědný za vedenou politiku a za obrovské počty mrtvých, ale na druhé straně mu nikdo neprokázal očividný a doložený úmysl genocidy ukrajinských obyvatel. Přestože tak neexistuje žádný dokument potvrzující Stalinův záměr vytvořit hladomor na Ukrajině, dalo by se usuzovat o genocidě. a to především díky nařízením, která dokládají, že Stalin hodlal úmyslně vytvořit hladomor.

Tato nařízení předznamenala hladomor a byla účelně zaměřená proti ukrajinskému národu. Je těžké určit Stalinův záměr, který ho vedl k vytvoření hladomoru na Ukrajině. Lze uvažovat o dvou možnostech: 1) Stalin záměrně vytvořil hladomor za účelem zničit ukrajinský národ, čemuž už předcházely likvidace inteligence a církve. Tímto útokem chtěl zničit ukrajinské rolníky tradice a kulturu ukrajinského národa. Nebo 2) Stalin potřeboval sehnat finance, kterými by zrychlil nebo spíše zachránil rozvoj průmyslu v Sovětském svazu a kvůli tomu záměrně obětoval Ukrajinu. Obě tyto možnosti podporují (nebo nijak nezamezují) stanovisko, že hladomor na Ukrajině byla genocida. Stalinův záměr se nám nepodaří objasnit, můžeme se pouze na základě jeho rozhodnutí domýšlet genocidní prvky. Pro genocidu je důležité jak poukazuje Naimark, že genocida může být považována za uskutečňenu, i když

⁹¹ KOESTLER A. (2018): *Neviditelné písmo: druhý svazek autobiografie: 1932-1940*. Praha, Academia, s. 68

⁹² TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 50-51

nemohou být zajištěny dokumenty o úmyslu.⁹³ V opačném případě – s odkazem na prokázání úmysl nebo záměru – bychom jen ztěžili mohli odkázat na Stalinovu genocidu.

V závěru této práce bych rád upozornil na perspektivu transkulturní komunikace, která spolu s tímto tématem přináší několik výzev. Transkulturní komunikace se snaží o nalezení společných principů soužití ve společnosti navzdory kulturním odlišnostem jejich členů. Jejím cílem je odhalovat dimenze lidské vzájemnosti pomocí dialogu.⁹⁴ Transkulturní komunikace (stejně jako dialog) není myslitelná bez předporozumění univerzální lidské důstojnosti. Důstojnost byla někdy pojímána jako privilegium, dané vlastnostmi nebo stavem, tak tomu bylo například ve starověkých kulturách či antice, transkulturní komunikace bez univerzálně pojímané lidské důstojnosti není možná. Chápeme ji jako danou a nezaměnitelnou.⁹⁵ Totalitní státy však potřebují lidskou důstojnost zničit a popisují člověka jako nadbytečného. Člověk není chápán jako jedinečný, ale je pouze součást masy lidí.⁹⁶ A tak i tato problematika je něco, s čím se transkulturní komunikace nezbytně potýká. Jakýkoliv akt, který upírá člověku důstojnost a snižuje ho na úroveň masy nebo dehumanizace, je v perspektivě transkulturní komunikace odsouzenihodný a nepřijatelný. Touto prací však nepoukazuji pouze na to, v čem se transkulturní komunikace neobjevuje, ale také na procesy, které vedou k zamezení dialogu.

Mezi výzvy, které spojení daného tématu a transkulturní komunikace přináší, je problematika oběti, viny a odpuštění. Jak píše Arendtová: „Totalitární víra prokázala, že všechno lze zničit. Totalitární režimy však také odhalily, že existují zločiny, které lidi nedokážou ani potrestat ani odpustit“.⁹⁷ V otázce viny je podle Karla Jaspersa důležitá (metafyzická) očista od viny. Hladomor zůstává v kolektivní paměti ukrajinského národa a to je důležité mít na vědomí. Hladomor nebyl pouze záležitostí sovětského vedení (Stalina a spol.), ale také lidí, kteří se na této tragédii různými způsoby podíleli.⁹⁸ Na otázku, jak se s takovými zločiny vyrovnat, nám může pomoci odpovědět psychologie. Jak se však s takovou bolestnou vzpomínkou má vyrovnat celý národ a jaký otisk něco takového zanechá v národním cítění? Velmi často bolestná minulost působí negativně na vztahy mezi danými národy, což znesnadňuje či dokonce znemožňuje komunikaci mezi nimi. Přestože násilí už může být několik desítek let staré, jejich vztahy, jak na diplomatické úrovni, tak mezi

⁹³ NAIMARK N.M. (2015): „How the Holodomor Can Be Integrated into our Understanding of Genocide“ in: *Journal of Ukrainian Studies* 2, č.1, s. 118-129

⁹⁴ SOKOLÍČKOVÁ Z. (2014): *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava, Moravapress, s.11-12

⁹⁵ BURDA F., HOJDA J., KARLOVÁ J., SOKOL J., SOKOLÍČKOVÁ Z. (2013): *Člověk jako východisko dialogu kultur*. Ústí nad Orlicí, Oftis, s. 42-43

⁹⁶ TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis, s. 76-80

⁹⁷ ARENDT H. (1996): *Původ totalitarismu I-III*. Praha, Nakladatelství OIKOYMENH, s. 619

⁹⁸ JASPERS K. (2019): *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha, Academia, s. 147

samotnými lidmi, to negativně ovlivňuje i v současnosti. K tomu, dle mého názoru, má transkulturní komunikace, co říci a jak pomoci.

Bibliografie

- APPLEBAUM A. (2018): *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Beta-Dobrovský
- ARENDE H. (1996): *Původ totalitarismu I-III*. Praha, Nakladatelství OIKOYMENH
- BELL-FIALKOFF A. (2003): *Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestina, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Srí Lanka, Transylvánie, Ulster*. Praha, Práh
- BOJKO O.D., GONĚC V. (1997): *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno, Jota
- BURDA F., HOJDA J., KARLOVÁ J., SOKOL J., SOKOLÍČKOVÁ Z. (2013): *Člověk jako východisko dialogu kultur*. Ústí nad Orlicí, Oftis
- CONQUEST R. (1986): *The harvest of sorrow: Soviet collectivization and the terror-famine*. New York, Oxford University Press
- COURTOIS S. (1999): *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe*. Praha, Paseka
- DOLOT M. (1985): *Execution by hunger: the hidden holocaust*. New York, W.W. Norton
- ERIKSEN T. H. (2012): *Etnicita a nacionalismus*. Praha, SLON
- FITZPATRICK S. (1994): *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York, Oxford University Press
- FITZPATRICK S. (2008): *The Russian Revolution*. Oxford, Oxford University Press
- GROSSMAN V. (1999): *Panta rhei*. Praha, Mladá fronta
- HAPEREN M., HAWE W., KIERNAN B., MENNECKE M., ÜNGOR Ü., ZWAAN T., ZIEGLER A. (2015): *Holokaust a jiné genocidy*. Polanka nad Odrou, Občanské sdružení PANT
- JASPERS K. (2019): *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha, Academia.
- KOESTLER A. (2018): *Neviditelné písmo: druhý svazek autobiografie: 1932-1940*. Praha, Academia
- KOTKIN S. (2017): *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*. New York, Penguin Press
- KUL'CHYTS'KYI S. (2015): „The Holodomor of 1932-33: How and Why?“ in: *Journal of Ukrainian Studies* 2, č.1
- LEMKIN R. (1944): *Axis rule in occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*. Washington [D.C.], Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law.
- LEMKIN R. (1953): „Soviet Genocide in the Ukraine“ in: *Raphael Lemkin Papers, The New York Public Library*
- MANN M. (2005): *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. New York, Cambridge University Press
- MARPLES D.R. (2007): *Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapešť, Central European University Press

- NAIMARK N.M. (2017): *Genocide: A World History*. New York, Oxford University Press
- NAIMARK N.M. (2006): *Plameny nenávisti: etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny
- NAIMARK N.M. (2010): *Stalin's Genocides*. Princeton, Princeton University Press
- SHAW M. (2007): *What is Genocide?*. Cambridge, Polity Press
- SNYDER T. (2015) *Černá zem: holokaust – historie a varování*. Praha, Paseka
- SNYDER T. (2013): *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Paseka
- SNYDER T. (2018): *Obnova národů – Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569-1999*. Ostrava, Občanské sdružení PANT
- SNYDER T., BRANDON R. (2019): *Stalin a Evropa: Napodobit a ovládnout 1928-1958*. Polanka nad Odrou, Past production
- SOKOLÍČKOVÁ Z. (2014): *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava, Moravapress
- STALIN J. V. (1954): „Works, Vol. 12 April 1929- June 1930“ in: *Foreign Languages Publishing House, Moscow*
- STARK R. (2010): „Holodomor, Famine in Ukraine 1932-1933: A Crime against Humanity or Genocide“ in: *Irish Journal of Applied Social Studies 10*
- TERNON Y. (1997): *Genocidy XX. století: zločinný stát*. Praha, Themis
- THER P. (2017): *Temná strana národních států: etnické čistky v moderní Evropě*. Praha, Argo
- United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. *Ethnic Cleansing*. Získán z <https://www.un.org/en/genocide-prevention/ethnic-cleansing.shtml>
- United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. *Genocide*. Získán z <https://www.un.org/en/genocide-prevention/genocide.shtml>
- VIOLA L. (1996): *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. Oxford, Oxford University Press
- VIOLA L. (2012): *Neznámý gulag – ztracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha, NAŠE VOJSKO
- WOLOWYNA O., PLOKHY S., LEVCHUK N., RUDNYTSKYI O., KOVBASIUK A., SHEVCHUK P. (2016): „Regional Variations of 1932-1934 Famine Losses in Ukraine“ in: *Canadian Studies in Population 43, č. 3-4*
- YEFIMENKO H. (2013): „Resettlements and Deportations during the Post-Holodomor Years (1933–1936): A District-by-District Breakdown, překl. Marta Olynyk, Holodomor Research and Education Consortium.
- ZUBOV A.B. (2014): *Dějiny Ruska 20. století*. Praha, Argo